

BUDOWANIE MOSTÓW

Wspieranie psychiki, nauki, rozwoju
oraz integracji małych dzieci
z rodzin uchodźców i migrantów w Grecji

PRZEKRACZANIE BARIER

INTERNATIONAL
STEP by STEP
ASSOCIATION

Budowanie mostów – przekraczanie barier

Wspieranie psychiki, nauki, rozwoju oraz integracji
małych dzieci z rodzin uchodźców i migrantów w Grecji

*Podręcznik dla nauczycieli przedszkolnych
pracujących w obozach dla uchodźców*

refugees
trauma
initiative

Redaktorzy: Zorica Trikic | Senior Program Manager | ISSA | The Netherlands
Nektarios Stellakis | Assistant Professor | University of Patras | Greece

Opracowanie graficzne: Branko Djukanovic

Opracowanie graficzne (wersja polska): Judit Kovács | Createch

Redakcja językowa (wersja angielska): Ruzica Rosandic

Tłumaczenie: Ewa Pulkowska

Redakcja językowa (wersja polska): Bożena Glowacka

© ISSA – International Step by Step Association | University of Patras | Refugee Trauma Initiative | 2020.
All rights reserved.

Published by ISSA – International Step by Step Association | Leiden, The Netherlands

PODZIĘKOWANIA

Podręcznik powstał w wyniku współpracy International Step by Step Association (ISSA), Wydziału Pedagogiki i Wczesnej Edukacji Uniwersytetu w Patras, oraz organizacji świadczącej pomoc psychologiczną na rzecz uchodźców Refugee Trauma Initiative (RTI). Na szczególne podziękowania zasługują prof. dr Nektarios Stellakis z Uniwersytetu w Patras, Zarlisht Halaimzai i Rojena Tatour z RTI oraz Zorica Trikić z ISSA.

Adresatkami naszych podziękowań są też dr Maria Vasiliadou, wykładowczyni pedagogiki kreatywności z Frederick University na Cyprze, oraz dr Sevasti Paidá, która pełniła rolę koordynatorki do spraw edukacji dzieci uchodźców na wyspie Chios.

Jesteśmy wdzięczni za pomoc, jakiej udzieliło nam greckie Ministerstwo Edukacji i Wyznań, a zwłaszcza panie Gelly Aroni i Ifigeneia Kokkali, oraz koordynatorka zespołu naukowego dr Paraskevi Trouki i dyrektor Instytutu Polityki Oświatowej dr Gerasimos Kouzelis.

Podręcznik wiele zawdzięcza studentom Wydziału Pedagogiki i Wczesnej Edukacji Uniwersytetu w Patras, którzy odbywali letnie praktyki w przedszkolach w obozach dla uchodźców na Wyspach Egejskich, a także wszystkim oddanym sprawie pracownikom RTI.

Dziękujemy też Programowi Wczesnej Edukacji realizowanemu przez Open Society Foundations za hojne wsparcie naszych działań.

Publikacja powstała dzięki pomocy finansowej Programu Wczesnej Edukacji Open Society Foundations w ramach projektu *Children on the Margins: Building Bridges – Bridging the Gap* [Dzieci marginalizowane. Budowanie mostów – przekraczanie barier], którego celem jest wspieranie psychiki, nauki, rozwoju oraz integracji dzieci uchodźców i migrantów w Grecji.

Pomoc udzielona przez Program Wczesnej Edukacji Open Society Foundations przy wydaniu podręcznika nie jest równoznaczna z akceptacją wszystkich zawartych w nim treści, za które odpowiadają wyłącznie jego autorzy.

Spis treści

Wstęp	5
I. Tworzenie bezpiecznego, stymulującego, przemyślanego i przyjaznego środowiska dla dzieci w obozach/ośrodkach dla uchodźców	7
1. Struktura i organizacja programu/zajęć	7
Dostępność przedszkola	7
Rozpoznanie potrzeb dziecka przed rozpoczęciem zajęć	7
Otoczenie fizyczne	8
Jak stworzyć przyjazne i włączające środowisko edukacyjne w przedszkolu	9
Personel przedszkola	10
Kodeks postępowania	11
Dokumentacja	11
Czas trwania programu i rozkład dnia	12
2. Wsparcie psychospołeczne dzieci i rodzin uchodźców	14
Budowanie relacji	15
Wspieranie wszechstronnego rozwoju dziecka – aspekty rozwojowe	17
Jak sobie radzić z traumami dzieciństwa	18
Ćwiczenia i zabawy relaksacyjne, zmniejszające stres i agresję u dzieci oraz rozwijające więzi społeczne i umiejętność pracy w grupie	19
Wzmacnianie odporności psychicznej dzieci	23
Zajęcia rozwijające poczucie własnej wartości i szacunek dla innych	24
Jak łagodzić konflikty i przejawy dyskryminacji	29
Sposoby zmniejszania stresu wewnętrznego i zewnętrznego u rodziców	30
3. Pomoc dla dzieci, które nie mówią po grecku	32
Zabawy do nauki języka	37
II. Szkolenie i pomoc dla nauczycieli przedszkolnych	54
Diagnoza potrzeb	54
Szkolenie wstępne	56
Pomoc w ciągłym podnoszeniu kwalifikacji zawodowych	58
Uwagi końcowe	59
Bibliografia	60

Wstęp

Podręcznik opracowały następujące organizacje i instytucje: International Step by Step Association (ISSA), Wydział Pedagogiki i Wczesnej Edukacji Uniwersytetu w Patras, oraz świadcząca pomoc psychologiczną na rzecz uchodźców Refugee Trauma Initiative (RTI), które we współpracy z greckim Ministerstwem Edukacji i Wyznań realizowały projekt *Children on the Margins: Building Bridges – Bridging the Gap. Supporting wellbeing, learning, development and integration of young refugee and migrant children in Greece* [Dzieci marginalizowane: Budowanie mostów – przekraczanie barier. Wspieranie psychiki, nauki, rozwoju oraz integracji małych dzieci uchodźców i migrantów w Grecji].

Podręcznik został pomyślany przede wszystkim jako pomoc dydaktyczna dla nauczycieli pracujących w przedszkolach w obozach dla uchodźców na Wyspach Egejskich, ale ufamy, że okaże się przydatny również w innych placówkach przedszkolnych. Z podręcznika mogą niezależnie korzystać nauczyciele, ich mentorzy i superwizorzy, a także organizatorzy programów podnoszenia kwalifikacji zawodowych.

Materiały zawarte w podręczniku odwołują się do wielu różnych metod, doświadczeń i działań na rzecz uchodźców realizowanych przez partnerów publikacji, m.in. przez ISSA w Niemczech we współpracy z UNICEF – Biurem Regionalnym Europy i Azji Środkowej (ECARO) oraz One Response Office Germany w ramach projektu *A Flying Start*; przez RTI w ramach programu *Baytna* i projektów prowadzonych w Salonikach; oraz przez studentów Wydziału Pedagogiki i Wczesnej Edukacji Uniwersytetu w Patras, którzy odbywali praktyki w ośrodkach dla uchodźców na wschodnich wyspach Morza Egejskiego (East Aegean Reception and Identification Centers) latem 2018 i 2019 roku.

Przedstawione działania i metody można stosować zgodnie z opisem, mamy jednak nadzieję, że okażą się one także źródłem inspiracji dla nauczycieli przedszkolnych i kadry pomocniczej, zaproszeniem do refleksji nad obecną praktyką dydaktyczną, oraz zachętą do wprowadzania pozytywnych zmian.

Według Agencji ONZ ds. Uchodźców¹ od roku 2015 do Grecji drogą morską przedostało się około 860 tys. uchodźców i migrantów bez dokumentów podróży, a ich liczba nadal rośnie. Greckie wyspy stają się główną bramą prowadzącą do Unii Europejskiej.

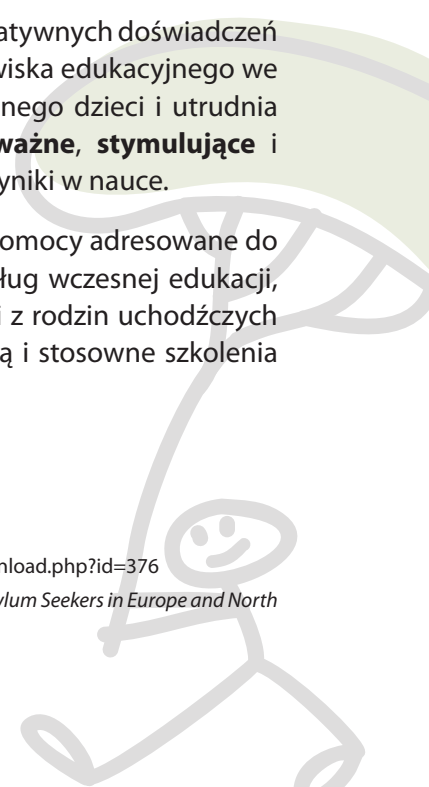
Ponad połowę uchodźców na wyspach stanowią dzieci i kobiety – większość z nich była narażona na dramatyczne doświadczenia, stres, strach i cierpienie nie tylko podczas ucieczki z kraju, ale także po przybyciu do Europy. Takie przeżycia niosą ze sobą trudne do wyobrażenia skutki dla rozwoju oraz zdrowia fizycznego i psychicznego najmłodszych.

Coraz więcej dowodów wskazuje na to, że połączenie problemów zdrowotnych, negatywnych doświadczeń z dzieciństwa, toksycznego stresu, depresji rodziców i braku stymulującego środowiska edukacyjnego we wczesnym okresie znacząco przyczynia się do pogorszenia zdrowia psychofizycznego dzieci i utrudnia im późniejsze osiągnięcia, natomiast środowisko **bezpieczne, opiekuńcze, uważne, stymulujące i przewidywalne** może wydatnie zwiększyć ich odporność psychiczną i poprawić wyniki w nauce.

W wielu raportach pada stwierdzenie, że najbardziej owocne działania i strategie pomocy adresowane do najmłodszych dzieci i rodzin uchodźców polegają na wspieraniu programów i usług wczesnej edukacji, a najlepszym wsparciem jest „zwiększanie możliwości zaspokajania potrzeb dzieci z rodzin uchodźczych oraz ubiegających się o azyl poprzez rozszerzenie zakresu usług, pomoc językową i stosowne szkolenia zawodowe”².

¹ Agencja ONZ ds. Uchodźców. Dane dla Grecji z dnia 6 stycznia 2016. <http://data.unhcr.org/mediterranean/download.php?id=376>

² Park, Maki, Caitlin Katsiaficas, Margie Mc Hugh, 2018. *Responding to the ECEC Needs of Children of Refugees and Asylum Seekers in Europe and North America*, Washington, D.C.: Migration Policy Institute, s. 3.

Władze greckie, właściwe ministerstwa i samorządy we współpracy z agencjami międzynarodowymi i krajowymi, a także fundacjami i organizacjami pozarządowymi, robią wiele dla poprawy statusu najmłodszych dzieci i rodzin uchodźców, jednak sytuacja wciąż pozostaje skomplikowana, również dlatego, że napływ cudzoziemców zbiegł się z recesją gospodarczą w Grecji, w wyniku której sferę opieki społecznej i edukacji dotknęły ostre cięcia budżetowe.

Zgodnie z prawem greckim (oraz ustawodawstwem wielu innych krajów) dzieciom w wieku przedszkolnym (3–6 lat) podczas pobytu w obozach/ośrodkach dla uchodźców lub ośrodkach przejściowych należy zapewnić możliwość funkcjonowania w stymulującym, bezpiecznym i dobrze zorganizowanym otoczeniu, w którym będą się uczyć i bawić, odreagowywać traumy, kontynuować własną ścieżkę rozwoju (którą dla wielu z nich na długo przerwało przesiedlenie, negatywne doświadczenia i niepewność jutra), spotykać się z rówieśnikami i poznawać język grecki.

Dzieci, które odczuły i wciąż odczuwają rozległe skutki toksycznego stresu, powinny zawsze móc liczyć w przedszkolu na otuchę i wsparcie ze strony kadry pedagogicznej. Powinny też mieć możliwość uczestnictwa w inspirujących, atrakcyjnych zajęciach artystycznych i edukacyjnych wraz z grupą rówieśników. W procesie nauki nowego języka (w tym przypadku greckiego), należy szanować i podtrzymywać ich pierwszy język oraz tożsamość kulturową.

Działania podjęte w ramach projektu *Budowanie mostów – przekraczanie barier* miały na celu wsparcie wysiłków Ministerstwa Edukacji w sposób dwutorowy:

Tworzenie bezpiecznego, stymulującego, przemyślanego i przyjaznego środowiska dla dzieci w obozach/ośrodkach dla uchodźców	Szkolenie i pomoc dla nauczycieli przedszkolnych
<ul style="list-style-type: none"> • Struktura i organizacja programu/zajęć • Otoczenie fizyczne, przyjazne nastawienie wobec dzieci i ich rodzin • Wsparcie psychospołeczne dla dzieci • Pokonywanie barier językowych 	<ul style="list-style-type: none"> • Przeszkolenie nauczycieli do pracy w trudnych warunkach • Przyjazne nastawienie i praca z rodzinami • Pomoc nauczycielom w sytuacjach wypalenia zawodowego – przeciwdziałanie ich odejściu z zawodu

Należało też uświadomić nauczycielom, jak pomóc rodzicom, którzy w zaistniałych okolicznościach mogli przejawiać mniejszą dostępność emocjonalną i opiekuńczość wobec swoich dzieci. Poziom stresu sprawia, że rodzice i opiekunowie zwykle nie są w stanie zrekompensować dziecku zagrożeń płynących z otoczenia, ani troszczyć się o jego odporność psychiczną czy dobrostan społeczno-emocjonalny.

Chcemy podkreślić, że w naszym przekonaniu rodziny z dziećmi należy przenieść z obozów/ośrodków dla uchodźców i włączyć do szerszej społeczności. Tymczasem w praktyce duża liczba najmłodszych nadal mieszka w przeludnionych, odizolowanych, niebezpiecznych i ponurych miejscach bez szans na zabawę czy naukę z rówieśnikami. Mamy obowiązek na to zareagować. Zdecydowanie postulujemy, aby przedszkola w obozach były **rozwiązaniem PRZEJŚCIOWYM** służącym wzmocnieniu poczucia bezpieczeństwa, akceptacji i aktywizacji dzieci w oczekiwaniu na opuszczenie przez nie obozu. Doświadczenia przedszkolne proponowane dzieciom muszą być wysokiej jakości pomimo ich tymczasowego charakteru.

Dzięki rekomendacji Komitetu Naukowego greckie Ministerstwo Edukacji i Wyznań otworzyło „przedszkola w miejscach przyjmowania uchodźców”, także w obozach/ośrodkach dla uchodźców, gdzie zajęcia prowadzą greccy nauczyciele przedszkolni według greckiego programu nauczania. Niestety trudne i zmienne warunki obozowe sprawiają, że tamtejsze przedszkola działają tylko wtedy, gdy jest to możliwe.

I. Tworzenie bezpiecznego, stymulującego, przemyślanego i przyjaznego środowiska dla dzieci w obozach/ośrodkach dla uchodźców

Wydarzenia kryzysowe, na przykład porzucenie rodzinnego miasta i ojczyzny, i dalsza tułaczka, często skutkują destrukcyjnym poczuciem „*utraty swojego miejsca*”, któremu towarzyszą żal, zagubienie, dezorientacja, gniew i obcość³. Takie emocje przeżywane w trudnych warunkach obozowych na pewno nie sprzyjają rozwojowi dziecka.

Dobrze zorganizowane, przemyślane i sensowne zajęcia wczesnej edukacji oraz programy przedszkolne realizowane przez wykwalifikowaną kadrę w obozach/ośrodkach w przestrzeni przyjaznej dzieciom mogą pomóc najmłodszym i ich rodzinom złagodzić ból, wyciszyć stres i odzyskać poczucie bycia „u siebie”⁴.

W tym rozdziale omawiamy najważniejsze czynniki, które pomagają odzyskać poczucie bycia „u siebie”, a tym samym poprawiają dobrostan psychospołeczny dzieci i ich bliskich.

1. Struktura i organizacja programu/zajęć

Dostępność przedszkola

Według założeń wszystkie przebywające w obozach dzieci w wieku 3–6 lat powinny mieć dostęp do edukacji przedszkolnej. Liczebność grup, liczbę nauczycieli i czas trwania zajęć należy dostosować do oficjalnych greckich wytycznych i programów nauczania, jednak z uwagi na fakt, że dzieci i nauczyciele nie posługują się tym samym językiem, a obozy już teraz są przeludnione, liczba podopiecznych w grupie nie powinna przekraczać 15.

Nie zaleca się rozdzielania rodzeństwa. Pozostawienie braci i sióstr razem zwiększa ich komfort psychospołeczny oraz poczucie stabilności; jest też rozwiązaniem praktycznym i mniej stresującym dla rodziców.

Zapewnienie najmłodszym pewnej stabilności, której brakuje w ich środowisku i życiu codziennym, a także wspieranie więzi rówieśniczych i relacji z nauczycielami wymaga, aby dziecko uczęszczało do przedszkola regularnie i jak najczęściej.

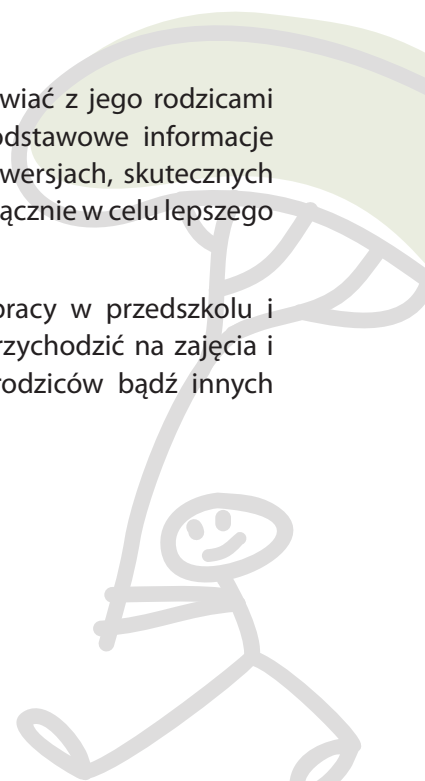
Rozpoznanie potrzeb dziecka przed rozpoczęciem zajęć

Zanim dziecko zacznie uczęszczać do przedszkola nauczyciel powinien porozmawiać z jego rodzicami (w pewnych przypadkach również z kierownikiem obozu/ośrodka) i zebrać podstawowe informacje m.in o jego stanie zdrowia, specjalnych potrzebach, głównych upodobaniach i awersjach, skutecznych sposobach uspokajania itp. Informacje te są poufne i mogą być wykorzystywane wyłącznie w celu lepszego zrozumienia dziecka i jego sytuacji.

Przy pierwszym kontakcie z rodzicami trzeba koniecznie wyjaśnić im zasady pracy w przedszkolu i poinformować ich, że ze względów bezpieczeństwa dziecko nie będzie mogło przychodzić na zajęcia i wychodzić samo, a obowiązek jego przyprowadzania i odbierania należy do rodziców bądź innych członków rodziny.

³ https://www.massey.ac.nz/~trauma/issues/2008-1/prewitt_diaz.htm

⁴ Źródło: na podstawie https://www.massey.ac.nz/~trauma/issues/2008-1/prewitt_diaz.htm

KARTA REJESTRACYJNA: W ciągu tygodnia od rozpoczęcia zajęć należy wypełnić krótką kartę rejestracyjną dziecka, zawierającą pytania, które pomogą nauczycielom poznać jego charakter i potrzeby oraz podjąć działania korzystne dla jego psychiki. Formularza nie wolno wykorzystywać do innych celów. Rodzicom trzeba koniecznie wyjaśnić sens udzielania odpowiedzi – uchodźcy mają do czynienia z tyloma odpytującymi ich osobami, że mogą się wystraszyć czy zaniepokoić, jeśli nie rozumieją, do czego służy formularz.

Przykładowe pytania dla rodziców:

- *Jak ma na imię Państwa dziecko?*
- *Ile ma lat?*
- *Jak lubi, żeby się do niego zwracać?*
- *Co dziecko najbardziej lubi robić?*
- *Co wywołuje u niego strach/złość/smutek? Jak najlepiej je uspokoić?*
- *Czy dziecko ma przyjaciół w obozie?*
- *Czy dziecko ma ważną dla siebie zabawkę?*
- *Czy dziecko jest samodzielne? Czy potrzebuje pomocy, żeby skorzystać z toalety lub w utrzymaniu higieny?*
- *Czy zechcą Państwo powiedzieć nam coś o stanie zdrowia dziecka?*
- *Czy chcieliby Państwo powiedzieć nam coś o zachowaniu dziecka?*
- *Co chcieliby Państwo, żeby dziecko robiło w przedszkolu?*
- *Czy zechcą Państwo nam pomóc? Co chcieliby Państwo robić?*

Otoczenie fizyczne

Pomimo trudnych warunków panujących w obozach/ośrodkach dla uchodźców, przedszkola muszą przestrzegać minimalnych określonych prawem standardów dotyczących przestrzeni, bezpieczeństwa, ochrony, wentylacji i higieny. Jak wiadomo, wysoka jakość otoczenia fizycznego przekłada się na dobre samopoczucie i prawidłowy rozwój najmłodszych.

Minimalne standardy dla przedszkoli:

- Łatwy dostęp do umywalk i toalet. Nauczycielom nie wolno zostawiać dzieci bez opieki ani pozwalać im na samodzielne wychodzenie do toalety. W sytuacji gdy tego warunku nie da się spełnić, wszystkie osoby odpowiedzialne w obozie muszą przyjść nauczycielom z pomocą.
- Przestrzeń musi być bezpieczna, chroniona i wyraźnie oznakowana jako przedszkole; można w niej organizować spotkania z rodzicami, ale nie powinna ona służyć do innych celów ze względu na ewentualne negatywne skutki dla jej aranżacji, higieny, wyposażenia, zabawek, prac dzieci itp.

- Przestrzeń musi pomieścić zakładaną liczbę dzieci oraz strefy zabaw i zajęć – im więcej, tym lepiej. Najważniejsze z nich to kąciaki: czytelnicy, konstrukcyjny, plastyczny, teatralny oraz muzyczno-ruchowy. Liczba, rodzaj i organizacja poszczególnych stref zależy od wielkości przestrzeni. Jeśli miejsca jest mało, niektóre strefy można przenosić lub ich wyposażenie chować do pudeł i wyjmować, gdy będzie potrzebne.

Tak wygląda przedszkole w jednym z ośrodków. Przestrzeń zaaranżowano i wyposażono podczas realizacji projektu.

Jak stworzyć przyjazne i włączające środowisko edukacyjne w przedszkolu

Środowisko edukacyjne⁵ to nie tylko wyposażenie sal i jakość pomieszczeń. To także **kultura i atmosfera w grupie**. Środowisko edukacyjne ma ogromny wpływ na rozwój poznawczy, społeczny, emocjonalny i fizyczny dzieci.

W środowisku stymulującym, **zapewniającym bezpieczeństwo fizyczne i psychiczne**, nauczyciele przedszkolni mogą skutecznie zachęcić dzieci do nauki, organizując zajęcia i zabawy indywidualne i grupowe z wykorzystaniem różnorodnych pomocy edukacyjnych, oraz umożliwiając kontakty z innymi dziećmi i osobami dorosłymi.

Przestrzeń należy zaaranżować w taki sposób, by **wszystkie dzieci czuły się mile widziane, wszystkie czuły się swobodnie, wszystkie czuły się akceptowane i szanowane**.

Otoczenie powinno zachęcać do:

- *współpracy między dziećmi* (dzieci pracują w grupie, tworząc społeczność uczących się osób)
- *wzajemnych pozytywnych kontaktów opartych na szacunku* (dzieci i dorośli uważnie się słuchają, spotykają się poza przedszkolem i troszczą o siebie nawzajem)
- *empatycznego zachowania ze strony dorosłych* (dorośli uwzględniają uczucia i potrzeby dzieci, interweniują w sposób konstruktywny, a jednocześnie zostawiają miejsce na inicjatywę dziecka)
- *wzajemnego szacunku* (dzieci akceptują siebie nawzajem bez względu na wygląd, pochodzenie, umiejętności, status społeczny)
- *wyrażania różnych opinii* (dzieci nie obawiają się różnicy zdań, nie przejawiają złości ani agresji, gdy się ze sobą nie zgadzają, rozwiązują konflikty w sposób konstruktywny)
- *dzielenie się informacjami o sobie* (dzieci ufają sobie nawzajem, bez skrępowania mówią o sobie, swoich uczuciach i doświadczeniach)
- *wykorzystywania wielu różnych materiałów konwencjonalnych i niekonwencjonalnych* (np. pudełek, drutu, plastikowych butelek, gazet i innych), przydatnych do zajęć edukacyjnych i plastycznych

⁵ Trikić, 2012, ss. 51–52.

Wskazówki dla nauczyciela na powitanie nowych dzieci i ich rodzin⁶

- Przygotuj kartki powitalne – zwykłe kartki z rysunkiem i krótkim powitaniem w języku greckim i w innych językach.
- Przygotuj zdjęcia lub diagramy przedstawiające rozkład dnia – z uwzględnieniem godzin i poszczególnych zajęć.
- Na początku, w ciągu pierwszych kilku dni do tygodnia, organizuj zabawy, które nie wymagają znajomości języka greckiego, na przykład:
 - Zaproponuj dzieciom, by narysowały siebie, a następnie dopasowały portrety do osób. Podpisz autoportrety imionami dzieci, by mogły rozpoznać imiona własne i innych.
 - Zaproponuj, by dzieci wykonały własne instrumenty muzyczne i stworzyły zespół. Marakasy można zrobić z plastikowych butelek napełnionych fasolą, instrumenty strunowe z długich gumek założonych na otwarte pudełka po butach, a kazoo z grzebienia i bibuły. Dzieci mogą razem skomponować muzykę i zaprosić swoje rodziny na koncert.
- Zaproponuj, by dzieci w towarzystwie rodziców zwiedziły salę przedszkolną (lub całe przedszkole, jeśli znajduje się ono poza ośrodkiem) i zapoznały się z dostępną przestrzenią.
- Przeznacz czas na indywidualny kontakt z dzieckiem. W pracy z dziećmi uchodźców najbardziej liczy się ich poczucie bezpieczeństwa i zaufanie – nauczyciel powinien poświęcić trochę czasu każdemu dziecku z osobna, okazując mu ciepło i troskę. Nie musisz znać języka dziecka, możesz robić coś, co nie wymaga użycia słów. Po prostu bądź z dzieckiem.

Personel przedszkola

Każdą grupę powinien prowadzić **przynajmniej jeden wykwalifikowany nauczyciel wychowania przedszkolnego**. (W Grecji nauczycieli oddelegowało Ministerstwo Edukacji i Wyznań). Ze względu na potrzebę zapewnienia skutecznych kontaktów między dziećmi, rodzinami i nauczycielami w miarę możliwości (oraz w porozumieniu z właściwymi ministerstwami i kierownikiem danego obozu/ośrodka) radzimy zatrudnić też:

- **Wolontariuszy** (najlepiej rodziców mieszkających w obozie, jeśli mają odpowiednie wykształcenie i znają języki, lub studentów albo innych specjalistów z potrzebnych dziedzin, na przykład lekarzy pediatrów czy artystów).
- Co najmniej jednego **mediatora kulturowego** lub **tłumacza** (z biegłą znajomością potrzebnych języków i minimum elementarną znajomością greckiego i angielskiego, jeśli nauczyciele przedszkolni mówią po angielsku). Także rodzice z obozu mogą służyć pomocą w tłumaczeniu i wyjaśnianiu niektórych norm kulturowych. Ogromne znaczenie ma utrzymanie niskiej rotacji kadry (bez częstych zmian nauczycieli), by zapewnić dzieciom i rodzicom poczucie stabilności, zaufania i ciągłości.

Z doświadczeń projektu oraz innych działań realizowanych przez naszych partnerów wynika, że czynnikiem wywołującym dodatkowy stres, nieufność i poczucie porzucenia jest ciągła rotacja wśród nauczycieli i wolontariuszy, którzy stają się częścią życia dzieci, nawiązują z nimi bliski kontakt, a potem szybko odchodzą.

Jeśli nauczyciel lub inny ważny dla dzieci pracownik musi odejść, proces odejścia należy dobrze przeemyśleć i zaplanować, by uniknąć problemów wynikających z zaangażowania emocjonalnego, a także kłopotów spowodowanych narastającym poczuciem rozłąki i porzucenia, które powszechnie przeży-

⁶ <https://www.naeyc.org/resources/pubs/tyc/aug2017/welcoming-refugee-children-into-classrooms>

wają najmłodszy uchodźcy. Nauczyciel powinien mieć czas (do 3 miesięcy) na pożegnanie się z grupą i rodzinami. Niewłaściwe postępowanie może w tym przypadku skłonić dzieci do porzucenia zajęć lub spotęgować ich stres. Równie ważne jest zorganizowanie płynnej wymiany kadr, tak aby nowi nauczyciele znali już ulubione przez dzieci melodie, piosenki, tańce...

Kodeks postępowania

Opieka nad dziećmi oznacza wszelkie działania zapewniające im właściwy rozwój i ochronę przed przemocą – fizyczną, seksualną, psychiczną, oraz taką, która polega na zaniedbywaniu ich potrzeb⁷.

Dzieci uchodźców doświadczają o wiele większych niż przeciętnie zagrożeń bezpieczeństwa fizycznego i psychicznego. Większość z nich narażona była na ogromne ryzyko i toksyczny stres w swojej ojczyźnie, a ich cierpienie nie ustało ani podczas ucieczki z kraju, ani po zakwaterowaniu w nowym miejscu pobytu. Najsmutniejsze jest to, że przypadki przemocy i łamania podstawowych praw w największym stopniu dotyczą najmłodszych – i to już od wieku niemowlęcego. Według danych zawartych w sprawozdaniu Europejskiej Sieci Rzeczników Praw Dziecka (ENOC) z 2016 roku dzieciom tułającym się po Europie grożą wszelkiego rodzaju niebezpieczeństwa – handel ludźmi, przemoc, choroby, utrata państwowości, rozłąka z rodzicami, a nawet śmierć.

Przedszkole w obozie musi być bezpiecznym miejscem, w którym dzieci czują się chronione i szanowane. Proponujemy, żeby w trosce o dobro dzieci wszyscy pracownicy, wolontariusze i mediatorzy kulturalni podpisali „kodeks postępowania” lub inny podobny dokument opracowany przez stosowne ministerstwo. Należy pamiętać, że wyjątkowe warunki (miejsca, gdzie przebywa duża liczba osób potrzebujących pomocy) wymagają wyjątkowych środków, a bezpieczeństwo dzieci jest dobrem najwyższym.

Dokumentacja

Doświadczenie pokazuje, że oprócz dokumentacji i ewidencji wymaganej przez prawo (w naszym przypadku greckie) dobrze jest przygotowywać dodatkowe dokumenty, takie jak:

- **KARTA ROZWOJU DZIECKA:** W karcie nauczyciel powinien krótko skomentować postępy dziecka i dla potwierdzenia załączyć jego prace. Proponujemy, by w warunkach obozu ilustrować tylko największe zmiany i najważniejsze chwile spędzone przez dziecko w przedszkolu. Kartę z komentarzem można pokazywać dziecku, rodzicom, a także nowym nauczycielom. Informacje w niej zawarte będą stanowić podstawę do wydania karty uczestnictwa.
- **KARTA UCZESTNICTWA:** Ten dokument powinien podążać za dzieckiem. Ponieważ przedszkola w obozach dla uchodźców są rozwiązaniem tymczasowym, dziecko opuszczające obóz powinno mieć jakieś świadectwo, które pomoże nauczycielom w nowym przedszkolu lub szkole przygotować się do

Przy zatrudnianiu wolontariuszy, mediatorów kulturowych i tłumaczy należy zwrócić uwagę na następujące kwestie:

- Wiek – ukończone 18 lat
- Czy mogą oni służyć za wzór do naśladowania (postawa, szacunek, jakość interakcji)
- Motywacja – czy mają motywację do pomagania, a jeśli tak, to co ich motywuje
- Odpowiednia wiedza i umiejętności
- Wrazie potrzeby wypisz z kartoteki policyjnej lub zaświadczenie o niekaralności
- Jeśli wolontariusze są mieszkańcami obozu – ocena ich statusu i reputacji w społeczności w porozumieniu z kadrą kierowniczą obozu

Nauczyciele przedszkolni powinni zawsze być w pobliżu, przede wszystkim ze względu na konieczność ochrony dzieci przed wszelkimi formami przemocy.

⁷ <https://learning.nspcc.org.uk/safeguarding-child-protection#:~:text=Safeguarding%20is%20the%20action%20that,children%20from%20abuse%20and%20maltreatment>

jego przyjęcia. **Karta uczestnictwa powinna zawierać informacje w formie opisowej, podkreślające mocne strony dziecka, i w żadnym wypadku nie może zawierać negatywnych ocen dziecka ani jego rodziny.**

W Niemczech działania realizowane przez ISSA wraz z UNICEF ECARO i UNICEF One Response Office Germany zaowocowały pomysłem pamiętnika „I-Book”. Po zapisaniu się do przedszkola dziecko otrzymywało czysty notes do zamieszczania w nim rysunków, wklejania pamiątek itp. Nauczyciele, rodzice i inne ważne osoby wpisywały się do pamiętnika na prośbę dziecka, podobnie jak koleżanki i koledzy, również zaproszeni do zamieszczania rysunków i wpisów. Przenosząc się do innego przedszkola, szkoły, obozu/ośrodka, a nawet kraju, dziecko zabierało pamiętnik ze sobą.

Czas trwania programu i rozkład dnia

Czas trwania programu i częstotliwość zajęć zależą od oficjalnych wytycznych, podstawy programowej i warunków panujących w obozie z zastrzeżeniem, że zajęcia powinny trwać nie krócej niż 3 godziny dziennie. Klarowna struktura i codzienna rutyna, świadczące o przewidywalności, systematyczności i uporządkowaniu, oraz dające poczucie stabilizacji i bezpieczeństwa, to czynniki ważne dla wszystkich dzieci, a szczególnie dla najmłodszych, ponieważ ich codzienność bywa bardzo chaotyczna, a przyszłość ich samych i ich rodzin niepewna.

Proponujemy następującą strukturę dnia, zgodną z greckim programem nauczania:

- **Rozpoczęcie dnia** – rutynowe działania koncentrujące się na tworzeniu więzi społecznych.
 - Poranny/powitalny czas w kręgu – przywitanie i swobodna rozmowa
 - Śpiew lub zabawa w grupie
- **Główna część dnia** – różne zajęcia (w zależności od zainteresowań dziecka, dostępnego czasu, poziomu znajomości greckiego itp.). Niektóre zajęcia, na przykład plastyczne, artystyczne, mogą trwać tydzień, jeśli dzieci są zaciekawione i zaangażowane.
 - Zajęcia inicjowane przez dzieci – na przykład zabawy grupowe, w różnych kąciach/strefach tematycznych, swobodne zabawy w sali lub na zewnątrz (na otwartym powietrzu tylko wtedy, gdy jest bezpiecznie!).
 - Zajęcia grupowe inicjowane przez nauczyciela – na przykład czytanie opowiadań lub bajek całej grupie jeśli dostępne jest tłumaczenie; jeśli nie, najlepiej zorganizować zajęcia plastyczne lub ruchowe.
 - Zajęcia w małych grupach – dzieci bawią się w małych grupach, korzystając wedle własnego wyboru z różnych pomocy przygotowanych przez nauczyciela.
- **Zakończenie dnia** – rutynowe działania przed pożegnaniem
 - Końcowy czas w kręgu – wyciszenie, podsumowanie dnia; dzieci można spytać, jak im minął dzień (jeśli nie znają języka, można posłużyć się emotikonami).
 - Krótki sondaż, co dzieci chciałyby robić jutro (jeśli nie znają języka, można posłużyć się zdjęciami lub rysunkami przedstawiającymi dane czynności).

Działania podejmowane na rozpoczęcie i zakończenie dnia są niezwykle ważne, ponieważ pozwalają dzieciom wyrazić własne zdanie i nabrać przekonania, że są dostrzeżone i wysłuchane; dzięki temu czują się częścią grupy i mają świadomość, że ich opinia się liczy.

Rodzaj zajęć: Czas w kręgu

Czas w kręgu stwarza szansę kształtowania doświadczeń integracyjnych rozwijających postawy szacunku i życzliwości. Nauczyciel stanowi wzór do naśladowania. Czas w kręgu to pora dnia, gdy nauczyciel demonstruje dzieciom oczekiwane zachowania, ale niczego z góry nie zakłada.

Podczas porannego spotkania nauczyciel pokazuje, jak życzliwie rozmawiać z innymi, utrzymywać kontakt wzrokowy, słuchać, czytać komunikaty (dla starszych dzieci), omawiać propozycje, odpowiednio i z szacunkiem reagować. Obecność całej grupy na porannym spotkaniu pozwala wychowawcy uświadomić uczestnikom, że razem tworzą wspólnotę i w ramach tej wspólnoty tworzą zgrany zespół. Czas w kręgu można też wykorzystać do rozwiązywania problemów, oceny przebiegu dnia, oceny zajęć itp.

Poranne spotkanie/czas w kręgu zajmuje około 20-30 minut i składa się z następujących elementów:

Przywitanie: dzieci i nauczyciele witają się po imieniu. Jeśli dzieci nie znają języka, przywitanie można wyrazić na przykład gestami, ale nauczyciel powinien używać imion dzieci.

Dzielenie się nowinami w grupie: dzieci opowiadają o ważnych wydarzeniach w swoim życiu. Słuchający reagują z empatią lub pytają o dodatkowe szczegóły. Jeśli dzieci nie znają języka, należy tę część pominąć.

Aktywność grupowa: wszyscy uczestniczą w krótkiej, dynamicznej zabawie, która sprzyja tworzeniu więzi grupowych (np. taniec, śpiew, ćwiczenia rozwijające umiejętności społeczne).

Czas w kręgu na zakończenie dnia również powinien trwać 20 minut. Ma on służyć wyciszeniu dzieci i przygotowaniu ich na powrót do rzeczywistości obozowej. Ocenę przebiegu dnia można przedstawić za pomocą emotikonów. Na sam koniec proponujemy zastosowanie technik antystresowych lub uważnościowych. Ich opis podajemy w dalszej części tekstu.

Bardzo ważne jest indywidualne przywitanie się z każdym dzieckiem jako sygnał od nauczyciela, że jest ono pełnoprawnym uczestnikiem grupy, a jego nieobecność na zajęciach zostałaby zauważona. Nauczyciel powinien zawsze przedstawić nowe osoby i prosić dzieci, by się przywitały. Tworzenie kręgu ułatwia kontakt, ponieważ nauczyciel widzi wszystkich wyraźnie. Zachęcanie najmłodszych do wzajemnych pozdrowień rozwija umiejętności komunikacyjne i uczy szacunku dla innych. Przywitanie to pierwszy element porannego spotkania, należy do niego przystąpić zaraz po utworzeniu kręgu. Dzieci naturalnie chcą być lubiane i chcą być częścią grupy. Grupowe spotkania i pozdrowienia wzmacniają w nich poczucie wspólnoty i budują wzajemny szacunek.

Źródło: na podstawie Coughlin i in.: *Step by Step: A Program for Children and Families. Creating Child-Centered Classrooms: 3–5 Years Old*. ISSA

2. Wsparcie psychospołeczne dzieci i rodzin uchodźców⁸

Ciągłe napięcie, niepewność i problemy, z którymi mierzą się rodziny uchodźców, wywołują u nich chroniczny stan lękowy i podnoszą poziom toksycznego stresu. Stres staje się toksyczny, gdy dziecko doświadcza intensywnych, rozciągniętych w czasie i powtarzających się negatywnych przeżyć, a jego opiekunowie są emocjonalnie niedostępni lub niezdolni do zapewnienia odpowiedniego wsparcia. Permanentny stres spowodowany wieloma czynnikami (na przykład warunkami życia w obozie, biedą, złym stanem zdrowia, obawami o przyszłość) może poważnie zagrozić rozwojowi dziecka, powodując odczuwalne następstwa przez resztę jego życia. Taki stres zniekształca architekturę mózgu, upośledza funkcje poznawcze, zagraża zdrowiu psychicznemu, fizycznemu i ogólnemu samopoczuciu^{9, 10}.

„Baytna” (po arabsku „nasz dom”) to wyjątkowy program stworzony przez organizację Refugee Trauma Initiative (RTI) w celu zapewnienia najmłodszym dzieciom niezbędnego wsparcia psychologicznego wraz z wysokiej jakości wczesną edukacją. „Baytna” ma strukturę elastyczną, co oznacza, że nadaje się do zastosowania w każdym środowisku – świetlicy, przedszkolu czy obozie dla uchodźców. Program jest realizowany w bezpiecznej, przyjaznej przestrzeni, dzięki czemu dzieci mogą się odprężyć, poczuć beztrosko i nabrać śmiałości, a ich opiekunowie zyskują niezbędne wytchnienie oraz miejsce do przepracowywania traum i bolesnych przeżyć.

<https://www.refugeetrauma.org/baytna-jan19>

Większość organizacji humanitarnych zajmujących się świadczeniem wsparcia z zakresu zdrowia psychicznego koncentruje się na pierwszej pomocy psychologicznej (PFA – Psychological First Aid), udzielanej bezpośrednio po przeżyciu ostrej traumy. Taka pomoc jest bardzo potrzebna, ale nie rozwiązuje problemów związanych z przewlekłym stresem, jakiego doświadczają uchodźcy w wyniku wojny, przemocy i emigracji. Szacuje się, że około 50% uchodźców opuszczających strefy działań wojennych wykazuje objawy zespołu stresu pourazowego. Ponadto skuteczność pierwszej pomocy psychologicznej zależy od możliwości skierowania pacjentów z długotrwałymi problemami do placówek opieki psychiatrycznej w kraju pobytu. W rzeczywistości takie wsparcie albo nie istnieje, albo jego finansowanie nie obejmuje uchodźców.

Relacje nawiązywane z dziećmi i rodzinami uchodźców są kruche i delikatne, dlatego nauczyciele muszą zwracać szczególną uwagę na wyznaczone wartości i ewentualne uprzedzenia. Program „Baytna” proponuje zasady i metody prowadzące do ustanowienia wrażliwych kulturowo, odpowiedzialnych standardów pracy – dobrych praktyk edukacyjnych. Postępując według naszych wskazówek, nauczyciele przedszkolni mogą stworzyć bezpieczne i otwarte kulturowo środowisko dla podopiecznych i ich rodzin.

Sensowna i skuteczna opieka psychologiczna wymaga długiego kontaktu, zaufania i porozumienia między podopiecznym a opiekunem. Jeśli nauczyciel zauważy, że dziecko lub dorosły ma poważne problemy ze zdrowiem psychicznym, powinien zwrócić się o profesjonalną pomoc, bez podejmowania działań na własną rękę.

⁸ Materiał w tym rozdziale pochodzi głównie z programu „Baytna” realizowanego przez Refugee Trauma Initiative (RTI).

⁹ <https://developingchild.harvard.edu/science/key-concepts/toxic-stress/>

¹⁰ <https://developingchild.harvard.edu/resources/stress-and-resilience-how-toxic-stress-affects-us-and-what-we-can-do-about-it/>

Przedstawione poniżej wnioski mogą pomóc w spersonalizowaniu dobrych praktyk wczesnej edukacji, niemniej należy pamiętać o pewnych ograniczeniach i niebezpieczeństwach płynących z przyjmowanych założeń na temat doświadczeń dzieci i ich rodzin. Nasz podręcznik daje pewne wyobrażenie o problemach uchodźców, jednak nie wszystko, o czym piszemy, będzie miało zastosowanie w konkretnych przypadkach. Szczególnie trzeba uważać, by w kontaktach z przedszkolakami i ich rodzinami nie używać etykiet ani stereotypów, i nie przyjmować negatywnych czy niskich oczekiwań. Praktykujący nauczyciel nie jest od stawiania diagnoz psychospołecznych – to zadanie dla specjalistów i fachowców!

Jako praktycy musimy docenić wyjątkowość każdego dziecka i jego bliskich, poświęcając czas na budowanie wzajemnych relacji i rozpoznanie konkretnych potrzeb.

Co może zrobić nauczyciel przedszkolny w praktyce?

Budowanie relacji

Z dzieckiem	
Budować relację od pierwszego dnia	Inwestuj w kształtowanie relacji. Przy pierwszym spotkaniu z dzieckiem przedstaw się, wymawiając powoli swoje imię. Spytaj dziecko, jak mu na imię, a jeśli nie odpowiada, nie nalegaj, zostaw tę kwestię na później. Zapamiętaj imię dziecka, upewniając się co do poprawnej wymowy. Obserwuj, czy dziecku trudno jest rozstać się z matką, zachęcaj matkę/ojca/opiekuna do pozostania, dopóki dziecko nie poczuje się bezpiecznie. Kontroluj u siebie mowę ciała. Mów spokojnie, nachylając się do poziomu dziecka, na przykład kucając. Wykorzystuj zabawy i gry, by lepiej poznać zainteresowania i osobowość dziecka.
Dać dziecku poczucie bezpieczeństwa	Stwórz przestrzeń, która będzie odbierana jako bezpieczna, spokojna, czysta, gdzie obowiązują jasne zasady. W tym celu przydaje się stały rozkład zajęć (na przykład rutynowe czynności na koniec dnia pomagają dzieciom się zrelaksować, pożegnać z nauczycielem, koleżankami i kolegami). Nieśmiałe dziecko możesz ośmielić, używając lalek lub innych zabawek — na przykład zapytaj o imię lalki. Dziecku zamkniętemu w sobie możesz pomóc, po prostu przysiadając się do niego, by poczuło, że jesteś blisko, że można się do ciebie zwrócić w każdej chwili. Dzieci szybko rozumieją, że mają bezpieczną „bazę”.
Ustalić zasady	Zasady muszą być proste i jasne, wyraźnie przekazane dzieciom i ich rodzinom, na przykład poprzez wywieszenie komunikatów na ścianie, przypomnienie o nich na początku dnia, czy podanie ich w formie zabawnej piosenki. Upewnij się, że dzieci rozumieją konsekwencje nieprzestrzegania reguł. Nie stosuj kar. Możesz dziecko wyłączyć na chwilę z zabawy, ale okaż mu zaufanie, objaśnij znaczenie i cel naruszonej reguły. Po przerwie pozwól dziecku wrócić do grupy, jeśli będzie na to gotowe.

Zapewnić systematyczność	Nauczyciele też muszą mieć jasne reguły i obowiązki, których będą przestrzegać, a wspólne dzielenie się refleksjami z praktyki pomoże im stworzyć bardziej zgrany zespół. Dobrze jest porozmawiać z rodzicami o tym, jak ważna dla dziecka jest systematyczność, pomóc im wprowadzać na co dzień stałe przewidywalne zwyczaje.
Z opiekunami dziecka	
Zachęcaj opiekunów, by odczytywali sygnały wysyłane przez dziecko i spokojnie na nie reagowali.	
Chwal opiekunów za podejmowane próby reakcji.	
Pomagaj rodzicom zrozumieć, jakie znaczenie dla rozwoju ich dziecka ma okazywanie mu uczuć i emocjonalnego ciepła.	
Demonstruj różne więziotwórcze sposoby trzymania niemowlaków i zajmowania się nimi.	
Pokazuj zabawy rozwijające więź z dzieckiem, np. masaże, naśladowanie mimiki, gestów.	
Aktywizuj opiekunów, pytaj ich o zainteresowania dziecka i jego ulubione zabawy.	
Zachęcaj opiekunów obecnych na zajęciach, by przyłączyli się do zabawy wraz z dzieckiem.	
Służ radą w kwestii sposobów umacniania więzi z dzieckiem (na przykład poprzez rozmowy rodziców z dziećmi w trakcie zajęć domowych/kąpieli/ubierania).	

Na zdjęciu: w taki sposób studenci pedagogiki i nauczyciele wprowadzali zasady zachowania w jednym z przedszkoli na terenie obozu.

(N. Stellakis i G. Spiliopoulou, Wydział Pedagogiki i Wczesnej Edukacji Uniwersytetu w Patras)

Wspieranie wszechstronnego rozwoju dziecka – aspekty rozwojowe

Małe dzieci rozwijają się intensywnie na wielu różnych płaszczyznach.

W naszej pracy przyjęliśmy założenia programu „Baytna”, który skupia się na czterech aspektach rozwoju dziecka – poznawczym, społecznym, emocjonalnym i fizycznym. Praktykujący nauczyciele powinni znać i umieć ocenić te płaszczyzny oraz ich wzajemne powiązania. Oznacza to, że oceniamy oddzielnie, jak dziecko radzi sobie z rozwiązywaniem problemów, motoryką i emocjami, a jednocześnie obserwujemy wzajemne zależności i komplementarność tych sfer. Obserwacja rozwoju dziecka przynosi też informacje o jego postępach albo ich braku. W niektórych przypadkach brak postępów może świadczyć o potrzebie udzielenia kierunkowej specjalistycznej pomocy.

Sposoby wspierania rozwoju dziecka:

Ocena sytuacji – zastanów się, jakie działania zapewnią dziecku najlepszy rozwój ogólny i rozwój w poszczególnych obszarach. Zrób ich zestawienie i wybierz te, które wspierają najwięcej obszarów jednocześnie.

Zastosuj metodę nauki przez doświadczenie, rozwijaj ciekawość dziecka i skłonność do aktywnego poznawania otoczenia.

Używaj słów aprobaty podczas zajęć z dziećmi, unikaj karcenia, gdy nie umieją wykonać zadania zgodnie z oczekiwaniami.

Pamiętaj, że każde dziecko rozwija się we własnym tempie, unikaj porównań z rówieśnikami.

Odwołuj się do mocnych stron dziecka – ucz je nowych rzeczy na podstawie jego obecnej wiedzy i umiejętności, buduj rusztowanie dla rozwoju. Dla dzieci regularnie przychodzących na zajęcia opracuj spersonalizowany plan nauki, obejmujący ich zainteresowania, zadania i osobiste cele w poszczególnych obszarach.

Daj dzieciom okazję do ruchu. Możesz też zorganizować ćwiczenia uczące uważności, np. jogę.

Stwórz przyjazne, inspirujące otoczenie edukacyjne wspierające rozwój poznawczy dzięki materiałom takim jak obrazy, napisy, przedmioty z metalu, tkaniny itd. Używanie karteczek z imionami lub podręcznego słownika jako pomocy w porozumiewaniu się i poznawaniu nowych słów ułatwi ci zrozumienie dzieci, nawiązanie kontaktu i odpowiednią reakcją na ich potrzeby.

Obserwuj, czy dzieci wchodzą ze sobą w interakcje, np. podczas posiłków, swobodnej zabawy, zajęć plastycznych czy ruchowych. W przypadku dzieci zamkniętych w sobie i mniej towarzyskich korzystaj z bajek, gier i zabaw, by poprawić ich umiejętności społeczne.

Zadawaj pytania otwarte i zamknięte, które pomogą dzieciom wyrazić emocje i rozwinąć wyobraźnię. W pracy z emocjami korzystaj z różnych metod, np. zabaw konstrukcyjnych, teatralnych, plastycznych, literackich. Zaczynaj od pomocy w nazywaniu podstawowych uczuć – złości, smutku, szczęścia, strachu. Zachęć dzieci, by opisywały to, co czują; jeśli nie potrafią, pomóż im, nazywając te uczucia i podpowiadając sposoby radzenia sobie z nimi.

Jak sobie radzić z traumami dzieciństwa

Oczywiście nie wszyscy uchodźcy mają identyczne doświadczenia, dlatego w pracy z konkretnymi osobami nie wolno odwoływać się do stereotypów, ani zakładać dobrej znajomości ich sytuacji. Dorośli i dzieci szybko zorientują się, że nauczyciel myśli schematycznie, co może uniemożliwić budowanie zaufania i pozytywnych więzi, niemniej wiedza o tym, przez co przeszli niektórzy uchodźcy, pomaga podejść do wszystkich z wrażliwością i empatią.

Wspominaliśmy już, że sytuacje kryzysowe niosą ze sobą wiele problemów i zagrożeń dla dzieci, jak rozłąka z rodzicami, urazy fizyczne, niedożywienie, poczucie przytłoczenia. Poza tym dorośli martwią się przede wszystkim o zaspokojenie podstawowych potrzeb egzystencjalnych, takich jak jedzenie i dach nad głową, a nie o potrzeby rozwojowe najmłodszych. Stres wywołany takimi przeżyciami ma poważne następstwa fizyczne i psychiczne. Z badań wynika, że traumatyczne zdarzenia w dzieciństwie wpływają negatywnie na połączenia komórek mózgowych, a zmiany neuronalne mogą w dalszym życiu prowadzić do kłopotów z nauką i zachowaniem.

Stres jest zjawiskiem normalnym i naturalnym, doświadczamy go wszyscy. W zwykłych sytuacjach życiowych wystarczy prosty przyjazny gest, na przykład przytulenie, by zmniejszyć dyskomfort i uspokoić dziecko.

Pozostawanie w stresujących sytuacjach bez wsparcia dorosłych odbija się głęboko na psychice najmłodszych. Psychologowie uważają, że dzieci doświadczające traum doświadczają skutków toksycznego stresu (czym jest „toksyczny stres” wyjaśnialiśmy już wcześniej).

Dziecko przeżywające traumę stale czuje się zagrożone, bywa, że nie umie wyjść poza schemat „walcz, uciekaj albo nie ruszaj się”. Również wtedy kluczowa jest więź między nauczycielem a dzieckiem oraz między opiekunem a dzieckiem. W szczególnie ciężkich przypadkach dodatkowe ukierunkowane wsparcie może zapewnić odpowiedni specjalista, na przykład psycholog dziecięcy.

Wczesne dzieciństwo to czas, gdy skutki antyrozwojowych traum można jeszcze odwrócić dzięki pomocy specjalistycznej. **Nauczyciel nie powinien diagnozować podopiecznych, ale musi ich uważnie obserwować.** W rzadkich przypadkach trzeba będzie zasięgnąć fachowej porady, dlatego każda placówka przedszkolna powinna opracować procedury kierowania do specjalistów tych dzieci, które stale wykazują wysoki poziom niepokoju. Kadra pedagogiczna i zarządzająca musi znać odpowiednie zasady postępowania.

Sposoby łagodzenia skutków traum dzieciństwa:

<p>Pozytywne nastawienie</p>	<p>Do opisu dziecka używaj pozytywnych określeń, unikając negatywnych etykiet, na przykład „uparty”. Formułuj charakterystykę dziecka tak, by podkreślać jego dobre strony. Zamiast „uparty” można powiedzieć „pewny siebie, stanowczy”. Spróbuj zrozumieć powody zachowania dziecka, daj mu szansę uwolnienia napięcia, złości, stresu, na przykład jeśli dziecko gniewa się lub denerwuje, zaproponuj mu zabawę polegającą na odpychaniu ściany lub ugniataniu plasteliny.</p>
<p>Ocena sytuacji</p>	<p>Zauważaj sytuacje wywołujące stres u dziecka, na przykład co zaszło chwilę wcześniej zanim dziecko odłączyło się od zabawy, a następnie podejmij działanie, które pomoże mu konstruktywnie poradzić sobie ze stresem. Jeśli dziecko nie może się doczekać swojej kolejki w zabawie, usiądź przy nim i zróbcie zmianę razem.</p>

Skupienie na chwili obecnej	Unikaj zadawania dziecku szczegółowych pytań na temat przebytej drogi, warunków życiowych, trudnych doświadczeń, by nie przywoływać złych wspomnień i przeżyć.
Zajęcia	Zaproponuj dzieciom różne sposoby radzenia sobie ze stresem: spacerowanie, oddychanie, kolorowanie, gimnastyka, śpiewanie itp. Pomóż im poczuć, że są tu i teraz, okaż zainteresowanie ich zabawą i wyobraźnią, na przykład dziecko, które udaje lekarza badającego „chorą” lalkę, spytaj, jak lalce na imię i co jej dolega. Uwrażliwiasz dzieci, by pomyślały chwilę, zanim przystąpią do działania – sygnalizuj przerwę, na przykład gestem dłoni, animacją pacynki, piosenką. Daj dzieciom okazję do pokierowania aktywnością, zwiększy to ich poczucie kontroli i zmniejszy reakcje stresowe.
Ćwiczenia uważności i relaks	Dzieci, które są zestresowane, zachęcaj do zrobienia przerwy na ćwiczenia oddechowe, które pomogą im wyciszyć emocje i wyjść ze schematu reagowania „walcz albo uciekaj”. Wprowadzaj gimnastykę relaksacyjną, na przykład ćwiczenie „wyciskania cytryny”: poproś dzieci, by udawały, że mocno wyciskają cytrynę lewą ręką, niech spróbują usunąć z niej cały sok. W trakcie wyciskania powinny poczuć napięcie w ramionach i dłoniach. Następnie niech upuszczą wyimaginowaną cytrynę, odprężą się i zastanowią, co czują w ramionach i dłoniach, gdy są zrelaksowane. Ćwiczenie powtórz z drugą ręką. Opisywane techniki można też wykorzystywać do neutralizowania zachowań nieakceptowanych.
Śmiech	Śmiech przydaje się, gdy dzieci są zestresowane, ponieważ pomaga łagodzić napięcie. Najmłodszych można rozśmieszyć, przemawiając komicznym głosem, opowiadając żarty, śpiewając zabawne piosenki, organizując wesołe zajęcia.
Kontrola zachowań nieakceptowanych	Dziecku, które bije innych, niszczy zabawki lub płacze, można zaproponować przejście do strefy relaksu w towarzystwie osoby dorosłej, by wyciszyło emocje, wykonując kilka ćwiczeń oddechowych i ruchowych, i wrócić do grupy, gdy się uspokoi. Można też zaproponować mu alternatywne zajęcia, zamiast nalegać na uczestnictwo w konkretnej zabawie. Jeśli dziecko jest zestresowane, należy przede wszystkim złagodzić jego stres i pomóc mu ochłoniąć; gdy się uspokoi, może wrócić do zajęć.

Ćwiczenia i zabawy relaksacyjne, zmniejszające stres i agresję u dzieci oraz rozwijające więzi społeczne i umiejętność pracy w grupie¹¹

Dla dzieci przeżywających trudne i wyczerpujące emocjonalnie sytuacje bardzo istotna jest możliwość zabawy z rówieśnikami. Opisane poniżej ćwiczenia pozwolą im zmniejszyć stres, złagodzić lęk, uspokoić się i zaufać innym. Uczestnicy nie muszą znać greckiego (ani innego języka, którym posługuje się nauczyciel). Ćwiczenia można organizować, gdy dzieci są zdenerwowane, wzburzone, spięte, rozszoszczone, oraz jako zajęcia w kręgu.

¹¹ Źródło: na podstawie materiałów opracowanych przez należące do sieci ISSA Centrum Pedagogiki Interaktywnej z Serbii.

FIGURY Z LODU: Wszystkie dzieci stoją w kręgu z zamkniętymi oczami, oddychają powoli. Nauczyciel demonstruje, jak mają oddychać. Mówi: „Słuchajcie, jak powietrze wchodzi do środka i wychodzi”. Prosi dzieci, żeby nie otwierały oczu i wyraziły to, co czują w sposób, który najbardziej im odpowiada – gestami, dźwiękami, jakkolwiek im się podoba. Kiedy nauczyciel zaklaszcze w dłonie, uczestnicy zastygają w bezruchu (niczym „zamrożeni”) i otwierają oczy. Można poprosić, żeby odgadli, co czują inni, i podeszli do tych, którzy czują to samo.

NAŚLADOWANIE EMOCJI: Wszyscy stoją w kręgu. Jedno z dzieci lub nauczyciel demonstruje emocje bez użycia słów, za pomocą gestów, dźwięków itp., a pozostali je naśladują. Kolejny uczestnik demonstruje emocje, pozostali znów je naśladują. Zabawa dobiega końca, gdy emocje zademonstruje ostatni uczestnik. Dzieci mogą też próbować rozpoznawać i nazywać uczucia swoje i kolegów. Inny wariant ćwiczenia polega na naśladowaniu zabawnych lub dziwnych gestów i ruchów.

RZEŹBIARZE: Dzieci dobierają się w pary. Dziecko A jest rzeźbiarzem, a dziecko B gliną. Dziecko A „rzeźbi” dziecko B tak, by odzwierciedlić swoje obecne emocje. Po zakończeniu zabawy dziecko B nazywa emocje dziecka A i wyjaśnia, jak je rozpoznało. Następnie dzieci zamieniają się rolami.

RADOŚĆ: Wszyscy siedzą w kręgu. Nauczyciel prosi dzieci, by zamknęły oczy i przypomniały sobie szczęśliwe, radosne chwile. Co wtedy robiły i jak się czuły? Następnie dzieci wstają i poruszają się w przestrzeni tak, by wyrazić swoją radość i szczęście.

ŁASKOTKI: Dzieci łaskoczą się w parach, dopóki łaskotki sprawiają im przyjemność. Ćwiczenie można też wykonać z całą grupą – zebrać uczestników na środku sali i poprosić ich, by łaskotali się nawzajem, dopóki się nie zmęczą. Kto nie będzie się czuł komfortowo, może w każdej chwili zrezygnować z zabawy.

ŚMIECH: Dzieci siedzą lub leżą na podłodze z zamkniętymi oczami, oddychają głęboko. Kiedy się zrelaksują, nauczyciel mówi im, by zaczęli się śmiać najgłośniejszym, jak potrafią. Śmiech szybko staje się spontaniczny. Nauczyciel powinien dołączyć do podopiecznych.

ODDYCHANIE W KRĘGU: Dzieci leżą na plecach, tworząc krąg, z głowami skierowanymi do środka, mają zamknięte oczy i trzymają się za ręce. Oddychają powoli, próbując zharmonizować swój oddech z sąsiadami. Stopniowo oddychają coraz głębiej, wciągając powietrze nosem i głośno wydychając je przez usta. Nauczyciel mówi, że gdy robią głośny wydech, wszystkie nieprzyjemne uczucia opuszczają ich ciało.

ŚNIEGOWY BAŁWANEK: Na początek nauczyciel pyta dzieci, czy wiedzą, co to jest śniegowy bałwan. Pokazuje im ilustrację. Mówi: „Niech każde z was wyobrazi sobie, że jest śniegowym bałwankiem. Bałwanek ma głowę, tułów, dwie ręce i sztywne nogi. Jest piękny rano, świeci słońce. Z upływem czasu słońce świeci coraz mocniej, a ty zaczynasz się roztopiać. Najpierw roztopia się twoja głowa, potem jedna ręka, potem druga. Stopniowo zaczyna się topić tułów. Twoje nogi jeszcze stoją, ale też zaczynają się roztopiać. Wkrótce stajesz się tylko bryłką leżącą na śniegu. (Dzieci muszą zachowywać się tak, jakby się roztopiały; na koniec powinny położyć się na podłodze. Nauczyciel może demonstrować fazy topnienia w trakcie opowiadania).

WAŻNA UWAGA: Niektóre z opisanych ćwiczeń wymagają kontaktu cielesnego i dotyku. Zawsze należy sprawdzić, czy dotyk jest akceptowany w danej kulturze i czy dziecko czuje się komfortowo, dotykając innych i będąc dotykane. Jeśli dzieci nie chcą być dotykane, należy to uszanować.

ŚWIECZKI NA TORCIE: Nauczyciel prosi dzieci, by wyobraziły sobie, że są świeczkami na torcie. Mówi: „Stoimy wyprostowani. Słońce mocno świeci. Zaczynamy się roztopiać. Najpierw roztopia się nasza głowa (zrobić pauzę), potem ramiona (dać dzieciom czas), a potem dłonie. Wosk topnieje powoli. Nogi się zginają powoli, powoli, aż miękniemy całkowicie, jak bryłka wosku na podłodze. Nagle zrywa się zimny wiatr (udać szum wiatru), a my podnosimy się i ponownie stajemy wyprostowani”.

KRZYK W GRUPIE: Wszystkie dzieci ustawiają się na jednej linii i cicho mruczając zaczynają powoli przechodzić z jednego końca sali na drugi. Stopniowo przyspieszają kroku aż do biegu i podnoszą głos aż do krzyku, dopóki nie dotrą do końca sali – wtedy zatrzymują się i przestają krzyczeć.

MRUCZENIE W GRUPIE: Dzieci siadają skulone jak najbliżej siebie i zaczynają cicho mruczeć. Powoli się rozprostowują, a jednocześnie mruczenie staje się coraz głośniejsze. Najgłośniejsze jest wtedy, gdy dzieci stoją wyprostowane z rękami wyciągniętymi nad głową. Proces ten można odwrócić, powoli ścisząc głos i przykucając do pozycji wyjściowej.

ODCZEP SIĘ: Dzieci stają w rozkroku, kolana mają rozluźnione, stopy ustawione równolegle, ręce luźno zwisają wzdłuż tułowia. Szczeka powinna być rozluźniona. Oddychają regularnie. Podnoszą łokcie do poziomu barków, trzymając ramiona rozłożone. Kto chce, mocno odpycha łokcie do tyłu z okrzykiem „Odczep się!”. Zabawę można powtarzać wielokrotnie.

BRZYDKIE, ŁADNE, STRASZNE, MIŁE: Każde dziecko rysuje coś, co uważa za brzydkie, czego nie lubi lub czego się boi. Następnie wszyscy razem poprawiają oryginalny rysunek, zmieniając go w coś ładnego/miłego.

RYLOWANIE W GRUPIE: Dzieci dostają duży arkusz papieru, zamykają oczy i każde rysuje coś samodzielnie na arkuszu. Potem otwierają oczy i łączą wszystkie indywidualne rysunki w jeden.

KRĄG ZAUFANIA: Dzieci stoją w ciasnym kręgu. Ochotnik staje pośrodku, wyprostowany, obie stopy trzyma mocno na ziemi. Pozostali wyciągają ręce z otwartymi dłońmi do środka kręgu. Osoba w środku z zamkniętymi oczami zaczyna się kołysać, pozostali ją podtrzymują. Krąg można stopniowo rozszerzać, amplituda kołysania też może rosnać.

LUDZKI LABIRYNT: Jedno z dzieci porusza się z zawiązanymi oczami przez labirynt utworzony z ciał koleżanek i kolegów. Dziecko stara się znaleźć drogę za pomocą dotyku, pozostali mogą mu pomagać bez słów.

OBJĘCIA MOTYLA: Nauczyciel krzyżuje ręce, jakby się obejmował – lewą dłoń kładzie na prawym ramieniu, a prawą na lewym. Prosi dzieci, by zrobiły to samo. Nie rozłączając rąk, lekko uderza dłońmi w swoje ramiona – najpierw lewą dłonią w prawe ramię, a potem prawą w lewe. Czynność należy powtarzać wielokrotnie; ważne jest, by uderzenia były naprzemienne. Nauczyciel mówi dzieciom, że to, co robią, przypomina ruch skrzydeł motyla – najpierw jedno „skrzydło” porusza się w górę i w dół, a następnie to samo robi drugie „skrzydło”. Prosi dzieci, by powtarzały ten ruch przez minutę, a następnie przestały, wzięły oddech i zastanowiły się, co czują. Pyta je, jak się czują. Grupa kontynuuje ćwiczenie – można je wykonywać tak długo, jak dzieci chcą i tyle razy dziennie, ile potrzeba.

LUDZKI WĘZEŁ: Dzieci są podzielone na małe grupy 4-6-osobowe, każda tworzy krąg. Uczestnicy wyciągają prawą rękę do środka kręgu i chwytają (lekko!) rękę naprzeciw siebie. To samo niech zrobią z lewą ręką. W tym momencie każde dziecko powinno trzymać za ręce dwoje innych dzieci. Teraz wszyscy są połączeni w jeden wielki węzeł, który muszą rozplątać, nie rozłączając rąk. Dzieci należy przestrzec, by w trakcie „rozplątywania” nie wykonywały gwałtownych ruchów, bo mogą doznać kontuzji. Prawdopodobnie czasem trzeba będzie pozwolić dziecku uwolnić nadgarstek, by umożliwić rozplątanie. „Węzeł” to świetne ćwiczenie integracyjne, ponieważ wymaga od wszystkich współpracy. Aby zabawę uczynić jeszcze bardziej integrującą, można poinstruować dzieci, by nie używały słów, co zmusi je do posługiwania się gestami. To dobry sposób na budowanie wzajemnych relacji, a o to przecież chodzi.

HUŚTAWKA: Dzieci w parach chwytają się wzajemnie za nadgarstki, a następnie na zmianę kucają i wstają. Ćwiczenie powtórzyć kilka razy.

SMOK: Zabawa przewidziana dla grupy 7 dzieci. Jeśli uczestników jest więcej, należy zwiększyć liczbę smoków. Wszyscy uczestnicy stoją w szeregu, jeden za drugim, trzymając sąsiada z przodu w pasie. „Głowa” smoka, czyli pierwsze dziecko w szeregu, próbuje złapać „ogon”, czyli dziecko na końcu, a „tułów” (pozostali uczestnicy) stara się w tym przeszkodzić. „Tułów” nie może się rozpaść, dzieci muszą się mocno trzymać.

SARDYNKI: Zabawa podobna do gry w chowanego. Jedno dziecko się chowa, po jakimś czasie pozostałe zaczynają go szukać. Każdy, kto znajdzie schowane dziecko, ukrywa się razem z nim w tym samym miejscu. Zabawa się kończy, gdy wszyscy znajdą się w kryjówce.

KANGURZE SKOKI: Dziecko naśladuje skoki kangura, próbując złapać uciekających. Schwyty stają się kangurem. Teraz dwa kangury skaczą, goniąc pozostałych. Pod koniec zabawy wszyscy skaczą jak kangury.

PRYSZNIC: Dzieci bawią się w parach. Jedno z nich zamyka oczy, a drugie naśladuje „prysznic” – ostukuje koleżankę/kolegę delikatnie opuszkami palców od głowy w dół, imitując krople wody. Kiedy „prysznic” się kończy, drugie dziecko „suszy” dziecko „mokre”, pocierając je dłońmi. Następnie uczestnicy zamieniają się rolami. W zabawie mogą brać udział same dzieci lub nauczyciele z grupą. To ćwiczenie jednocześnie ożywia i relaksuje. **UWAGA: PRZED ROZPOCZĘCIEM NALEŻY SIĘ UPEWNIĆ, JAK DANE DZIECKO REAGUJE NA DOTYK. DZIECKO MUSI UFAĆ NAUCZYCIELOWI. OSOBY POSTRONNE NIE POWINNY WYKONYWAĆ TEGO ĆWICZENIA Z DZIEĆMI!**

MASAŻ GRUPOWY: Dzieci stoją w kręgu jedno za drugim. Każdy uczestnik masuje osobę z przodu i jednocześnie jest masowany przez sąsiada z tyłu. Po pewnym czasie dzieci odwracają się i powtarzają ćwiczenie w odwrotnym kierunku.

ŻONGLERKA BALONAMI: Nauczyciel daje zadanie dzieciom – niech spróbują utrzymać wszystkie balony (>1 balon na dziecko) w powietrzu. Uczestników należy zachęcić do współpracy i wzajemnej pomocy. Zabawa będzie jeszcze lepsza, gdy zwiększy się liczbę balonów lub dodatkowo utrudni zadanie, na przykład zakazując dotykania balonów dłońmi.

Wzmacnianie odporności psychicznej dzieci

Odporność psychiczna to zdolność odzyskania równowagi po tym, jak doświadczyliśmy poważnych problemów i traum. To ważna umiejętność, którą staramy się rozwijać u dzieci uchodźców, stosując wachlarz różnych strategii. Niektóre z nich koncentrują się na indywidualnych cechach charakteru, na przykład poczuciu własnej wartości, samokontroli i zaradności; inne skupiają się na czynnikach zewnętrznych, między innymi na kształtowaniu **stabilnych pozytywnych więzi i zdrowych relacji między dzieckiem a opiekunami**, oraz na pomocy rodzinom w tworzeniu **społecznych sieci wsparcia** oferujących bezpieczny, godny zaufania kontakt z innymi dorosłymi w środowisku szkolnym czy szerszej społeczności.

Ocena sytuacji	Obserwuj, w jakich sytuacjach dziecko odmawia wykonania zadania lub nie chce dalej pracować. Spytaj je, co się stało i jak się czuje. Zachęcaj do ponownego podjęcia próby z twoją pomocą, chwal za podjęty wysiłek. Wspieraj je, żeby mogło kontynuować pomimo trudności.
Samooceń dzieci	Utwardzaj dzieci w przekonaniu, że determinacja pozwala pokonać trudności, opowiadaj im o ludziach, którzy dzięki wytrwałości osiągnęli cel. Używaj pochwał i zachęt, by dodać dzieciom pewności siebie i umożliwić im dostrzeżenie ich własnych mocnych stron.
Zajęcia	Przez kilka dni lub tygodni organizuj zajęcia kształtujące odporność psychiczną, na przykład rozwijające empatię, wytrwałość, cierpliwość, determinację, aspiracje, wspieranie innych i życzliwość.

Strategie	Przypominaj dzieciom, że trudności można pokonywać na różne sposoby, na przykład zwracając się z prośbą o pomoc do przyjaciela, dorosłego lub grupy. Pokaż na swoim przykładzie, że dorośli też potrzebują wsparcia, na przykład poproś dzieci, by pomogły w organizacji zajęć, a następnie wyraż wdzięczność za okazaną pomoc.
------------------	---

Zajęcia rozwijające poczucie własnej wartości i szacunek dla innych¹²

Jak już wspominaliśmy, wiara w siebie i poczucie własnej wartości towarzyszące nam przez całe życie zaczynają się kształtować już we wczesnym dzieciństwie, ale niepowodzenia i negatywne przeżycia mogą łatwo zakłócić ten proces. Przykre doświadczenia w połączeniu z zagrożeniami oraz złymi warunkami bytowymi rodziców i opiekunów sprawiają, że najmłodszy często wykazują brak wiary we własne siły i bardzo niską samoocenę. Zadanie nauczycieli przedszkolnych polega na udzieleniu dzieciom pomocy i dostarczeniu jak najwięcej pozytywnych doświadczeń, aby tę samoocenę podnieść.

Ćwiczenie: Jestem wyjątkowa – jestem wyjątkowy

Ćwiczenie pomaga uczestnikom zrozumieć, że każde dziecko w grupie jest wyjątkowe, a ponadto uczy samoakceptacji.

Materiały: papier, klej, nożyczki, sznurek, fotografie, kredki, ołówki.

Opis ćwiczenia:

1. Przygotuj album dla każdego dziecka z trzech arkuszy papieru A3 i jednego arkusza brystolu lub tektury o tym samym formacie. Zegnij je w pół. Zrób w środku dziurki, przeciągnij przez nie sznurek i zwiąż. Starsze dzieci mogą popracować nad tym zadaniem samodzielnie.
2. Każde dziecko przykleja swoją fotografię na okładce albumu, albo rysuje autoportret (jeśli nie ma fotografii). W albumie zapisuje informacje o sobie (ewentualnie prosi o to nauczyciela lub rodziców), wkleja zdjęcia, rysuje. Album może zawierać różne dane, na przykład wzrost, waga, kolor oczu i włosów, imiona członków rodziny, imiona zwierząt domowych, znajomość języków, przezwisko, data urodzenia, ulubione potrawy.
3. Albumy można umieścić w kątku czytelnym, by każde dziecko mogło lepiej poznać swoje koleżanki i kolegów.

Ćwiczenie: Trochę o sobie – historia mojego imienia

Ćwiczenie umożliwia dzieciom wzajemne poznanie w nietypowy sposób, a także znalezienie podobieństw, które je łączą. Pomaga też nauczycielowi zapamiętać imiona podopiecznych, oraz dowiedzieć się czegoś o nich samych i ich kulturze.

Opis ćwiczenia:

- Dzieci siedzą w kręgu. Każde dziecko wypowiada swoje imię na różne sposoby, np. szybko-wolno, głośno-cicho, siedząc-stojąc, w połączeniu z gestami (pozostali mogą te gesty naśladować).

¹² Opisy pochodzą z programu przeznaczonego dla osób pracujących z dziećmi: Education for Diversity – Program for adults working with and for children – Toolkit, 2018, ISSA.

- Każde dziecko rysuje swoje imię, nauczyciel zapisuje imiona.
- Gdy skończą, podają rysunek dalej, by wszyscy mogli go obejrzeć, albo umieszczają na wystawie prac.
- Dzieci tworzą grupy według swoich imion (w zależności od wieku można przyjąć różne kryteria, na przykład takie same lub podobne imiona; liczba liter w imieniu; identyczna pierwsza lub ostatnia litera; imiona, które się rymują).
- Wszystkie grupy dostają duże kartki z wypisanymi imionami (starsze dzieci mogą przygotować kartki samodzielnie).
- Uczestnicy w grupach omawiają następujące tematy (stosownie do wieku): znaczenie ich imienia; dlaczego je otrzymali; czy lubią swoje imię; jak są nazywani w domu; jak chcą, by się do nich zwracano w przedszkolu/szkole).
- Zapisać wnioski z dyskusji.
- Każda grupa streszcza przebieg swojej dyskusji i przekazuje wnioski pozostałym (na przykład kto nadał im imiona, ilu z nich lubi swoje imiona itd.).

UWAGA: Ćwiczenie jest odpowiednie raczej dla starszych dzieci oraz tych, które mówią tym samym językiem. W przypadku najmłodszych dyskusję grupową można pominąć.

Ćwiczenie: Wszyscy pasujemy do siebie – budowanie wspólnoty

Ćwiczenie pomaga dzieciom zrozumieć, że mimo różnic mogą się dopasować, wspólnie pracować i razem zdobywać wiedzę.

Opis ćwiczenia:

- Dzieci rysują autoportrety, nauczyciel przycina je tak, by każdy autoportret stanowił jeden element układanki (patrz zdjęcie)
- Nauczyciel i dzieci układają wszystkie elementy, a gotowy wizerunek umieszczają w wybranym miejscu sali (możesz poprosić dzieci, by zapisały swoje imiona, lub je w tym wyręczyć, jeśli nie umieją pisać).
- Spytaj, czy dzieci sądzą, że wszyscy w grupie pasują do siebie? Jeśli nie, to dlaczego? Co trzeba by zmienić?

UWAGA: Nie pozwól, by dziecko skarżyło na innych – niech raczej pomyśli o przyjaźni, o tym, co dzieci mogą zrobić dla siebie nawzajem itp.

- Na zakończenie ćwiczenia spytaj każde dziecko, co ono samo może zrobić, by jego grupa stała się wspólnotą.

UWAGA: W ćwiczeniu możesz też wykorzystać zrobione przez siebie zdjęcia twarzy dzieci, powiększyć je, zalaminować, przyciąć w formie układanki (jak w poprzednim ćwiczeniu), a następnie na ich podstawie omówić podobieństwa i różnice między dziećmi oraz ułożyć puzzle.

UWAGA: Ta zabawa jest odpowiednia zarówno dla starszych jak i młodszych dzieci; różnica polega jedynie na rodzaju dyskusji podczas aktywności. Ważną rolę odgrywa też wspólny język.

Ćwiczenie: Moje zalety – nasze zalety

Ćwiczenie pozwala uczestnikom poznać własne zalety i mocne strony oraz uczy, jak na ich podstawie kształtować relacje z innymi.

Opis ćwiczenia:

- Na kwadratowej kartce formatu A5 (połowa A4) każde dziecko ilustruje jakąś swoją zaletę; coś, z czego jest dumne, co czyni je wyjątkowym, ważnym, godnym szacunku.
- Dzieci wstają po kolei i mówią, co w sobie lubią i z czego są dumne.
- Poproś dzieci, by przykleiły wszystkie rysunki do jednego dużego arkusza. Sprawdź, czy podpisały rysunki imionami i napisały, z czego są dumne. Jeśli same nie umieją tego zrobić, wyręcz ich w tej czynności.
- Na górze arkusza napisz „Nasze zalety” i razem z grupą wybierz miejsce jego ekspozycji.
- Spytaj, czy teraz dzieci znają mocne strony swoich koleżanek i kolegów i czy mogą na nich liczyć w potrzebie.
- Na koniec zorganizuj grupowe uściski.

UWAGA: Ćwiczenie wydaje się proste, ale wielu uczestnikom, zwłaszcza najmniej pewnym siebie, może sprawić spore trudności. Jeśli w grupie są dzieci, które nie potrafią powiedzieć o sobie nic dobrego, zanim zdecydujesz się zorganizować ćwiczenie, wykorzystaj każdą okazję, by je pochwalić i spytać, co ludzie w nich lubią. **Nie wolno dopuścić, by dzieci rywalizowały, kto jest lepszy; przy każdej sposobności podkreślaj, że wszyscy mamy zalety.**

Ćwiczenie: Galeria rodzinna

Ćwiczenie pomaga dzieciom poczuć się różniej w grupie, a wszystkim pozwala lepiej poznać ich rodziny. **Przeprowadzenie ćwiczenia należy rozważyć, jeśli wiadomo, że niektóre dzieci straciły swoich bliskich lub nie mają z nimi kontaktu.**

Umieść na ścianie zdjęcia rodzinne lub, w przypadku ich braku, rysunki przedstawiające rodziny, podpisane imionami dzieci.

Galerie zdjęć rodzinnych oraz albumy wykonane przez członków rodziny mogą być namiastką obecności bliskich na terenie przedszkola. Ponadto fotografie dzieci zrobione podczas zajęć oraz zapisy dokumentujące ich dni i zrealizowane projekty pozwalają najmłodszym ujrzeć siebie jako część szerszej społeczności. Na terenie przedszkola zamiast wytworów komercyjnych powinno się eksponować prace plastyczne, literackie i konstrukcyjne dzieci, pamiętając o tym, by znajdowały się one na poziomie ich wzroku.

Ćwiczenie: Moja rodzina pochodzi z...

Ćwiczenie pomaga dzieciom poznać kulturę swoich przodków. Potrzebne są materiały do tworzenia albumów.

Opis ćwiczenia:

- Każde dziecko tworzy album przedstawiający historię własnej rodziny. Niech narysuje swoich dziadków i innych krewnych (może też wkleić zdjęcia, jeśli je ma). W albumie znajdą się różne informacje, na przykład co rodzina lubi jeść, jakim językiem mówi, jak spędza wolny czas, jakie tradycje pielęgnuje.
- W ćwiczenie można też włączyć rodziców – poprosić ich na zebraniu, by porozmawiali z dziećmi o historii rodziny lub wypełnili przygotowany wcześniej formularz.
- Dobrze jest zorganizować wystawę ścienną oraz towarzyszące zabawy np. w dopasowywanie obrazków lub zdjęć do imion.
- Sporządź naklejki z imionami dzieci, ich rodzin i przyjaciół. Zaproponuj, by uczestnicy połączyli imiona ze zdjęciami.
- Dzieci mogą porównywać zdjęcia, pozytywnie oceniając podobieństwa i różnice.

Można również poprosić rodziców, by wraz z dziećmi zaznaczyli na mapie geograficznej swojego kraju miejscowości (miasta, wsie), skąd pochodzą oraz gdzie mają bliskich lub przyjaciół. W podobny sposób można wykorzystać mapę świata. To ćwiczenie jest bardzo ważne dla dzieci migrantów i uchodźców, ponieważ łączy ich z miejscem pochodzenia i określa społeczność, do której należą. Pielęgnowanie dobrych wspomnień o ludziach i miejscach jest procesem terapeutycznym bez względu na problemy, jakie mają uchodźcy.

Mój dom, moja rodzina¹³

Ćwiczenie umożliwia dzieciom poznanie rodzin koleżanek i kolegów, rozwija ich poczucie przynależności, pomaga rozmawiać o bliskich, o ważnych dla nich osobach, o tym, jak żyją teraz, a jak żyli kiedyś.

Materiały

- pudełka po butach lub małe kartony
- papier
- nożyczki
- farby
- klej
- inne pomoce niekonwencjonalne, np. różnobarwna włóczka, sznurek, stare katalogi, ulotki reklamowe

Opis ćwiczenia:

- Moja rodzina i ważne osoby w moim życiu. Dzieci, siedząc w kręgu, rozmawiają o swoich rodzinach, miejscach, w których żyją, ważnych dla nich ludziach (na rozmowy można przeznaczyć tydzień).
- Urządzenie mieszkania. Każde dziecko przynosi lub dostaje karton bądź pudełko po butach i odtwarza w nim swoje mieszkanie (miejsce, w którym mieszka) – maluje ściany, robi meble itp.

¹³ Źródło: pomoce do zabaw kreatywnych opracowane wspólnie przez Kinderkunst Zentrum Berlin, UNICEF i ISSA w latach 2016–17.

- Wprowadzamy ważne osoby. Dzieci rysują ważnych dla siebie ludzi i wycinają ich postacie z papieru. Wprowadzają je do urządnego mieszkania, przyklejając lub tylko ustawiając (należy im przypomnieć, by nie zapomniały o sobie).
- Umieść wszystkie pudełka w jednej przestrzeni, by dzieci miały sposobność je oglądać i pokazywać rówieśnikom, opowiadając o swoim życiu, rodzinach i ważnych osobach.
- To samo ćwiczenie może posłużyć do stworzenia przez dzieci wymarzonego domu lub mieszkania i wprowadzenia tam wszystkich, których kochają.
- W podobny sposób możesz zbudować z dziećmi wymarzoną szkołę lub społeczność; porozmawiać, jak się będzie tam mieszkało itp.

Ważne wskazówki dla nauczyciela:

- Ćwiczenie przeznaczone jest dla dzieci w wieku 4-9 lat, ale można je dostosować do różnych grup wiekowych, utrudniając lub ułatwiając poszczególne zadania, pozwalając na większą samodzielność lub zapewniając większą pomoc.
- Całkowity czas trwania ćwiczenia wynosi zazwyczaj od kilku tygodni do kilku miesięcy; można je łatwo włączyć do szerszych obszarów tematycznych (np. „Jak żyją ludzie”) albo do krótszych zajęć dotyczących konkretnych stylów życia.
- Rozmowy związane z tematem ćwiczenia bywają drażliwe. Upewnij się, że każde dziecko jest dumne ze swojej rodziny i ważnych dla siebie osób, i że nie wstydzi się swojego domu.
- Dobrze jest porozmawiać z dziećmi o tym, że ludzie mieszkają w różnych warunkach, **ale wszyscy kochamy nasze rodziny i nasze domy.**

Autoportrety

Wykonywanie autoportretów to zajęcie niezwykle inspirujące, zwłaszcza gdy używa się do tego różnych technik (patrz zdjęcia).

Podpisz obrazki imionami dzieci i powieś na ścianie.

Proponujemy, by gromadzić prace dzieci, zwłaszcza te, które pokazują ich mocne strony, kim są, skąd pochodzą – na przykład autoportrety i pudełka z ćwiczenia *Mój dom, moja rodzina*. Dziecko, które opuszcza obóz i przedszkole, będzie mogło zabrać te przedmioty ze sobą na pamiątkę.

Jak łagodzić konflikty i przejawy dyskryminacji¹⁴

Ponieważ mamy skłonność do postrzegania uchodźców jako jednorodnej grupy, często nie chcemy przyjąć do wiadomości, że wśród nich, podobnie jak wśród innych osób i grup, także zdarzają się przejawy dyskryminacji.

Poniżej zamieszczamy kilka wskazówek dla nauczyciela, który zauważy, że dzieci wykluczają koleżanki lub kolegów, dokucają im, wyzywają lub zastraszają:

- Reaguj natychmiast, jeśli chcesz nauczyć dzieci wzajemnego szacunku i bezstronności. Nie wolno ignorować niewłaściwego traktowania innych, sądząc, że to „samo przejdzie”.
- Zwróć się bezpośrednio do winowajcy, mów spokojnie, lecz stanowczo: „Takie zachowanie jest niedopuszczalne w naszej grupie. Nie możesz sprawiać przykrości swojej przyjaciółce Ashy, nazywając ją wstrętną afgańską dziewczuchą. Z tego powodu Asha poczuła się urażona, smutna, zdenerwowana”.
- Jeśli grupa przyjęła uzgodnione zasady, przypomnij o nich, podkreślając, że pewne zachowania i reakcje są niewłaściwe. Unikaj przy tym obwiniania dziecka – odnieś się raczej do jego zachowania (np. zamiast „Jesteś niegrzeczna” powiedz: „Sposób, w jaki potraktowałaś swoją koleżankę, był niegrzeczny”).
- Pociesz poszkodowane dziecko i pomóż mu zwerbalizować uczucia, mówiąc na przykład: „Na pewno kiedy Mira powiedziała ci, że jesteś wstrętną afgańską dziewczuchą, poczułaś złość i smutek. W porządku jest czuć złość i smutek z tego powodu. Wszyscy chcemy być traktowani z szacunkiem”.
- Rozwijaj empatię, podpowiadając winowajcy, by spróbował wyobrazić sobie uczucia osoby obrażanej, na przykład: „A jak ty byś się czuła, gdyby ktoś powiedział ci coś przykrego?”.
- Podkreśl wartość obojga dzieci. „Jej skóra różni się od twojej, bo ona pochodzi z innego kraju, jest Afganką i dlatego jest wyjątkowa. Ty też jesteś wyjątkowa. Każdy jest inny. Niektórzy ludzie pochodzą z Syrii, inni z Afganistanu. Niektórzy ludzie mają niebieskie oczy, inni brązowe. Niektórzy ludzie mówią po arabsku, inni w paszto lub dari. Każdy jest inny. Dla mnie obydwie jesteście ważne i zależy mi na was obu”.
- Używaj właściwych słów i okaż postawę pełną szacunku. Wykorzystaj konfrontację jako dodatkową sposobność do nauki: „Asha jest Afganką i tak powinniście ją nazywać”.
- Skorzystaj z okazji, by rozpocząć rozmowę/dyskusję w grupie. Temat i kierunek rozmowy będzie zależał od wieku uczestników. „Nikt nie chce być nazywany głupim czy wyśmiewany z powodu narodowości, to boli. Czy macie podobne doświadczenia? Czy było wam przykro, gdy ktoś wyrażał się o was niegrzecznie? Co wtedy zrobiliście? Co on powinien zrobić?”. W pracy z najmłodszymi sytuację używania obraźliwych epitetów lub wykluczania można przedstawić za pomocą pacynek bądź lalek, i zapytać dzieci o ich odczucia.

W przypadku konfliktu między dziećmi radzimy zastosować następującą sześciopunktową strategię postępowania (Epstein, 2007)¹⁵

1. Podejdź do sytuacji spokojnie, najpierw powstrzymaj wszelkie działania przemocowe.
2. Przyjmij do wiadomości odczucia dzieci bez wydawania osądów.

¹⁴ Źródła: Irlandzki Urząd do Spraw Dzieci, 2006. Diversity and equity guidelines for childcare providers. [https://www.dcy.gov.ie/documents/childcare/diversity_and_equality.pdf] oraz Lesia Oesterreich, Insensitivity to Physical, Racial, or Ethnic Differences. National Network for Child Care – NNCC (partner sieci CYFERNET – the National Extension Service Children Youth and Family Educational Research Network) (1995).

¹⁵ Tankersley, D., S. Brajkovic, S. Handzar, R. Rimkiene, R. Sabaliauskiene, Z. Trikić, T. Vonta. (2010). Putting knowledge into practice: A guidebook for educators on ISSA's Principles of Quality Pedagogy. Netherlands: International Step by Step Association. .

3. Zbierz informacje, pozwalając wszystkim stronom wyrazić swoje zdanie.
4. Zidentyfikuj problem.
5. Zapytaj dzieci, jakie mają pomysły na rozwiązanie konfliktu, wybierzcie wspólnie jeden z nich. Jeśli dzieci nie mają dobrych pomysłów, podaj kilka przykładów, podpowiedz alternatywne rozwiązania, zaproponuj możliwy kompromis i zastosuj przyjęte zasady.
6. W razie potrzeby udziel dalszej pomocy lub wsparcia, by pogodzić zwaśnione strony. Pomóż dzieciom przezwyciężyć konflikt.

Jeśli nauczyciel i dzieci nie mówią tym samym językiem, trzeba skorzystać z komunikacji niewerbalnej i wcześniej przygotowanych rekwizytów, na przykład pudełka z obrazkami przedstawiającymi różne sposoby rozwiązania konfliktu lub emotikony (więcej niż jeden emotikon każdego rodzaju, bo skonfliktowane dzieci czasem odczuwają takie same emocje). Dzieci za pomocą emotikonów mogą wyrazić, co czują, mogą też przejrzeć przykłady rozwiązań i wybrać te, które im odpowiadają.

Zawsze należy przerwać konflikt i rozdzielić dzieci.

Sposoby zmniejszania stresu wewnętrznego i zewnętrznego u rodziców

Jak już wspominaliśmy, rodziny uchodźców są narażone na stres z bardzo różnych powodów. Wiele osób nie może dojść do siebie po przejściach, które zmusiły je do opuszczenia kraju. Wiele osób doświadcza niepowodzeń, ubóstwa w wyniku utraty mienia oraz bezrobocia. Uchodźcy najczęściej żyją w stanie

zawieszenia i niepewności, co dodatkowo obciąża całą rodzinę. Niepewność sprawia, że czują się przytłoczeni i bezradni z powodu braku kontroli nad własną przyszłością.

Zarówno w Grecji, jak i w Niemczech, rodzice w obozach/ośrodkach dla uchodźców za wymagające szczególnego wysiłku uznali:

- Odzyskanie wiary we własne siły i możliwości.
- Czerpanie przyjemności z rodzicielstwa bez względu na warunki.
- Troskę o dzieci i samych siebie (dbałość o stan fizyczny i psychiczny).
- Wypełnianie ról rodzicielskich w obozie/ośrodku dla uchodźców.
- Stratę i stres – trudności w radzeniu sobie z nimi.

Stres mogą powodować czynniki wewnętrzne lub zewnętrzne. Wewnętrzne czynniki stresogenne związane są z uczuciami i oczekiwaniami, natomiast **czynniki zewnętrzne** ze środowiskiem i wydarzeniami dziejącymi się wokół nas. Czynniki wewnętrzne wpływają na zdolność reagowania i radzenia sobie z czynnikami zewnętrznymi.

Najczęstsze czynniki stresogenne w rodzinach uchodźców:

Wewnętrzne czynniki stresogenne	Zewnętrzne czynniki stresogenne
<ul style="list-style-type: none"> • Gniew • Wstyd • Strach • Rozczarowanie • Kłopot z wypełnianiem ról rodzicielskich • Upokorzenie • Kompromitacja 	<ul style="list-style-type: none"> • Otoczenie fizyczne, przepełnione obozy i ośrodki • Bezdomność • Brak dochodów • Urazy fizyczne, choroby • Brak dostępu do usług, np. przedszkola, szkoły, pediatry

Nie wolno zapominać, że rodzice i opiekunowie muszą radzić sobie z podwójnym stresem związanym z

- Ich obecnym położeniem,
- Ich rolą jako rodziców w niesprzyjających warunkach.

Naszym zadaniem jako nauczycieli jest pomóc rodzicom w walce ze stresem poprzez kształtowanie odporności psychicznej i umiejętności radzenia sobie z przeciwnościami. Musimy też zaoferować im wsparcie wychowawcze, zapewniając możliwość zabawy z dziećmi, udzielając porad, wysłuchując ich i po prostu będąc z nimi.

Według UNHCR większość ojców-uchodźców daje silne oparcie swoim dzieciom w najniebezpieczniejszych i najtrudniejszych chwilach. Ojcowie uciekają przed przemocą i prześladowaniami po to, by dzieci chronić i zbudować dla nich nowe życie w miejsce poprzedniego, które musieli porzucić. W sytuacji, gdy nie udaje im się należycie wypełniać swojej roli, często dopada ich stres i depresja. Nauczyciele w swojej pracy powinni mieć na uwadze także ojców i włączać ich do zajęć z grupą.

<https://www.unrefugees.org/news/celebrate-the-strength-of-refugee-fathers/>

Sposoby łagodzenia stresu u rodziców:

Empatia	Pamiętaj, że niektórzy rodzice nadal odczuwają silny stres i dlatego nie są w stanie bawić się z dziećmi czy pomagać im w nauce. Bycie rodzicem też bywa stresujące, nawet w normalnych warunkach. Pokaż im, że nie są sami; pomóż zrozumieć, że stres jest zjawiskiem naturalnym.
Cierpliwość	Pamiętaj, że czasami zdobycie zaufania może trochę potrwać. Wyjdź z inicjatywą – porozmawiaj z rodzicami, okaż zainteresowanie ich dziećmi i nimi samymi. Udzielaj rad, ale nigdy nie zmuszaj do przyjęcia twoich propozycji.
Przejrzystość	Stwórz bezpieczną przestrzeń do spotkań, w której każda rodzina poczuje się mile widziana. W kontaktach stosuj zasady poufności, bezstronności i wzajemnego szacunku. Uważaj, by używać właściwych wyrażen i porozumiewać się w odpowiedni sposób. Trzymaj się jasno wytyczonych granic, identycznych dla wszystkich rodzin. Unikaj porównywania rodzin, traktuj wszystkich jednakowo.
Akceptacja	Używaj aprobującego języka, który doda rodzicom odwagi i zdejmie z nich poczucie winy. Chwal ich za wysiłki, za to, co robią dla swoich dzieci. Opowiadaj o postępach dziecka, by poczuli się z niego dumni i cieszyli się jego sukcesami.
Budowanie wspólnoty	Organizuj relaksujące zajęcia i imprezy dla rodziców, niech się poznają i poczują wsparcie ze strony innych.
Uważność	Zaprezentuj rodzicom techniki uważności wykorzystywane w pracy z dziećmi.
Zaangażowanie	Niektóre rodziny poczuć się docenione, jeśli będą miały okazję pomóc nauczycielowi w pracy. Porozmawiaj z rodzicami o ich mocnych stronach i zainteresowaniach, spróbuj wykorzystać ich fachową wiedzę na zajęciach, niech uczą dzieci umiejętności technicznych, opowiadają im bajki, gotują tradycyjne potrawy itp.

**Najlepiej pomagamy rodzinom, współpracując z nimi.
Poprawa samopoczucia rodziców ma ogromne znaczenie dla dobrego samopoczucia dziecka.**

3. Pomoc dla dzieci, które nie mówią po grecku

Główną przeszkodę w zapewnieniu dzieciom uchodźców możliwości nauki i rozwoju stanowi bariera językowa. Dla nauczycieli przedszkolnych niemożność porozumiewania się z podopiecznymi i ich rodzinami jest bardzo frustrująca, a u drugiej strony zwiększa napięcie i ogólne poczucie niemocy.

Wiele dzieci, które przybyły do Grecji, ma średnie perspektywy na przeprowadzkę do innych krajów, które postrzegają jako cel podróży. Większość będzie musiała w Grecji zostać i dołączyć do greckiego systemu oświaty. Przyswojenie nowego języka jest im niezbędne do dalszej nauki i poprawy ogólnego stanu psychicznego.

Najlepszym rozwiązaniem byłoby zatrudnienie asystentów znających język(i) dzieci, lub rodziców, którzy mogliby pomagać w nauce bez szkody dla języka ojczystego dzieci. Niestety rzadko bywa to realne.

Oto kilka wskazówek dla nauczyciela pracującego z dziećmi, które nie znają jego języka:

Zapewnij dzieciom możliwość kontynuacji nauki ich języka ojczystego. Przyswajanie nowego języka opiera się na kompetencjach językowych nabytych w pierwszym języku. W pracy z grupą używaj rodzimego języka każdego z uczestników – naucz się potrzebnych słów i zwrotów, opracuj wspólnie z dziećmi i rodzicami słowniczek najważniejszych pojęć, oznakuj przedmioty napisami w różnych językach itp.

Język najlepiej poznawać przez interakcje – jak najczęściej rozmawiaj z dziećmi po grecku (lub w innych językach nauczania). O to samo poproś inne osoby w przedszkolu/ obozie. Pamiętaj, że języka najskuteczniej można się nauczyć poprzez praktyczne zastosowanie w sytuacjach realnych, a nie w sztucznym otoczeniu, gdzie jedynym celem jest zapamiętywanie słówek.

Rodzicom i dzieciom nieznającym greckiego daj szansę posłużenia się ich własnym językiem na forum grupy. Mogą opowiedzieć historię, nauczyć piosenki, wierszyka, niektórych słów itp.

Nie pozwól śmiać się z dzieci, które nie mówią dobrze po grecku. Reaguj stanowczo. Nie pozwalaj na szyderstwa.

Polecane strategie¹⁶

- **Mów powoli i rób przerwy** – mów w swoim naturalnym rytmie, ale zostawiaj dłuższe przerwy między zdaniami.
- **Okazuj cierpliwość i czekaj** – aktywnie słuchaj dziecka, nie dominuj w konwersacji.
- **Mów zrozumiale** – nie przesadzaj ze zwrotami potocznymi czy żargonowymi. Akcentuj słowa najistotniejsze dla zrozumienia kwestii, którą wyjaśniasz.
- **Uważaj na intonację** – zwróć uwagę na intonację, która może zmienić znaczenie wypowiedzi. W razie potrzeby rób przerwy między wyrazami i zdaniami, ale staraj się, by nie brzmiało to sztucznie.

¹⁶ Źródła: na podstawie <https://www.reyn.eu/app/uploads/2017/04/Korak-po-korak-Reyn-brosura-Cujes-li-me-ENG-preview-small1.pdf> oraz kursu internetowego Dawn Tankersley „Multilingual Language Development in Young Children” i programu ISSA „Education for Diversity”.

- **Potwierdź, że rozumiesz dziecko** – gdy dziecko próbuje mówić w nowym dla siebie języku, reaguj na każdą wypowiedź, potwierdzając, że rozumiesz, co chce powiedzieć; nie ignoruj prób porozumienia.
- **Przechodź od konstrukcji prostych do bardziej złożonych** – zacznij od najprostszyc konstrukcji zdaniowych, a jeśli dziecko będzie robić szybkie postępy, wprowadź bardziej rozbudowane formy. Na przykład najpierw powiedz „Dzieci uczą się piosenek” zamiast „Nauka wierszyków i piosenek jest jedną z rzeczy, którymi dzieci zajmują się w przedszkolu”.
- **Rozwiń i poszerz wypowiedź dziecka** – powtórz wypowiedź dziecka, dodając kilka nowych elementów. Na przykład, gdy dziecko mówi „piłka”, powiedz „tak, piłka, czerwona piłka”.
- **Dawaj przykłady modelowych zachowań językowych** – wypowiadaj dźwięki, słowa i wyrażenia, których dzieci jeszcze same nie używają. Te techniki można też wykorzystać, podpowiadając, co dziecko ma powiedzieć lub zrobić.

Na ogół dziecko musi usłyszeć nowe słowo co najmniej 40 razy, zanim będzie umiało użyć go samo w sposób prawidłowy.
- **Relacjonuj** – nazywaj wszystkie czynności, które wykonuje dziecko, jakby miał je „zobaczyć” ktoś nieobecny w sali. W ten sposób nadasz odpowiedniki językowe zabawom, zajęciom i działaniom dzieci.
- **Daj dzieciom wystarczająco dużo czasu na przemyślenie tego, co usłyszały** – nie przechodź zbyt szybko do nowych pytań czy przykładów.
- **Zwracaj uwagę na słownictwo** – posługuj się najczęściej używanymi słowami. Wyjaśniaj nieznanie terminy. Używaj synonimów, ale z umiarem, żeby nie zdezorientować dziecka.
- **Używaj krótkich, nieskomplikowanych zdań** – pomiń zdania podrzędne, które nie są istotne dla treści przekazu, używaj nazw zamiast zaimków.
- **Używaj nowych słów w ich naturalnym kontekście** – stosuj nowe słowa i konstrukcje zdaniowe w kontekstach znanych dzieciom.
- **Powtarzaj ważne słowa** – wypowiadając to samo słowo więcej niż jeden raz, dajesz dziecku więcej niż jedną szansę na „uchwycenie” jego znaczenia. Słowo można też zaakcentować, umieszczając je na początku lub na końcu zdania.
- **Słuchaj** – staraj się bardziej słuchać dzieci, zachęcaj je do wypowiedzi zamiast dominować w rozmowie.
- **Używaj konkretnych materiałów** – przedmiotów, fotografii, zapisów w formie graficznej i materiałów wideo. Wizualizuj każde nowe słowo, by pobudzić pamięć dziecka.
- **Używaj komunikatów niewerbalnych** – gestów, ruchu, mowy ciała, animacji.
- **Stosuj napisy dwujęzyczne/wielojęzyczne** – oznakuj przedmioty i meble w sali dwujęzycznymi etykietami. Zawsze używaj dwóch różnych kolorów do napisów dwujęzycznych i rób to konsekwentnie (to samo się odnosi do trzech i więcej języków).
- **Zapewnij pomoce edukacyjne** – sala powinna być wypełniona pomocami motywującymi dzieci do rozwijania umiejętności językowych, takimi jak książki, albumy, pacynki teatralne, urządzenia rejestrujące dźwięk, długopisy, papier, komiksy...
- **Zachęcaj dzieci do rozmów między sobą.**
- **Rozbudź poczucie dumy** – zacznij od tego, co dzieci już wiedzą, zachęć je do opowiadania o wcześniejszych doświadczeniach.
- **Okaż entuzjazm, zaufanie i cierpliwość** – dzięki temu dzieci nie będą się obawiały eksperymentować z językiem.
- **Chwal dzieci otwarcie i w sposób bezpośredni, motywuj je.**

Na zdjęciach: pomoce opracowane przez studentów Uniwersytetu w Patras uczestniczących w letnich praktykach pedagogicznych – pierwszy rekwizyt pomaga dzieciom wyrażać emocje, drugi służy do rozmowy o pogodzie, a trzeci do rozmowy o porach roku.

(N. Stellakis, G. Spiliopoulou, Wydział Pedagogiki i Wczesnej Edukacji Uniwersytetu w Patras)

Ważną rolę odgrywa **otoczenie pomagające w nauce języka mówionego, czytanego i pisanego**¹⁷. Nauczyciel powinien zapoznawać dzieci z językiem/językami na wszystkie możliwe sposoby. Oto niektóre z nich:

- **Dzienny plan zajęć** i inne komunikaty wiszą w wielu miejscach sali na poziomie wzroku dzieci; nauczyciel powinien podpisać rysunki i zdjęcia pismem drukowanym i odręcznym.
- **W każdym kącie tematycznym dzieci mają wiele okazji do posługiwania się językiem w mowie i piśmie**; ich prace artystyczne, literackie, konstrukcyjne, kaligraficzne eksponowane są na poziomie ich oczu, by mali twórcy mogli się poczuć dumni. Dzieci zachęca się do zabawy językiem na wiele różnych sposobów (wymyślanie słów; zapisywanie historyjek, w których wyrazy stoją w niewłaściwym szyku; swobodne pisanie; pisanie na różnych powierzchniach; śpiewanie nonsensownych piosenek itp.).
- **W sali znajduje się biblioteka** lub przynajmniej jedna strefa bądź półka z książkami, czasopismami, komiksami itp. Są też pomoce przydatne do opowiadania historyjek i odgrywania scenek. Dzieci mają do dyspozycji dużo różnych książek (najlepiej 5-8 pozycji na dziecko) i mogą je wypożyczać, kiedy chcą. Książki są eksponowane w taki sposób, by dzieci widziały stronę tytułową. Zapewniona jest równowaga między tytułami uznawanymi za literaturę „dla chłopców” i „dla dziewczynek”, są też publikacje, które przedstawiają każdą z płci w nieoczekiwanych rolach oraz książki o tematyce związanej z różnorodnością, równością i sprawiedliwym traktowaniem. W tej części sali należy rozłożyć poduszki, materace itp.

¹⁷ Źródła: na podstawie Trikić, Z., Ionescu, M. (red.) (2012). Building Opportunities in Early Childhood from the Start, the Teachers' Guide to Good Practices in Inclusive Early Childhood Services, Roma Education Fund – <http://ftp.issa.nl/sites/default/files/AGS%20Good%20Practice%20Guide.pdf> oraz Blashka, J.K. (1998), VIEWS (edycja wiosenna, ss. 12–13, 23).

- **Stosowanie etykiet** różnego rodzaju pomaga w nauce czytania i pisania (np. naklejki w różnych językach na przedmiotach, meblach, w strefach tematycznych to najlepszy sposób na przygotowanie „słowniczka wizualnego” dla dzieci).
- Dzieci mają wiele okazji do **odgrywania scenek, zabaw inscenizacyjnych i symbolicznych**.
- **Dzieci mogą korzystać z komputerów** – jest wiele programów komputerowych wspierających wczesną naukę języka.
- **Nauczyciele czytają dzieciom lub opowiadają historie** co najmniej raz dziennie, a najlepiej częściej. Nie ma nieodpowiedniej chwili na czytanie.
- **Prace plastyczne dzieci są udostępniane rodzicom**, stają się tematem istotnych rozmów nauczyciela z rodzicami, ilustrują postępy dziecka i uświadamiają, na czym polega edukacja w przedszkolu.
- **Dzieci wypożyczają książki z przedszkola do domu** – rodzice mogą wtedy czytać im częściej. Jeśli rodzice nie umieją czytać, można udostępnić im publikacje ilustrowane, by porozmawiali o nich z dziećmi. Wypożyczalnię w obozie nie jest łatwo zorganizować, ale wszystko zależy od sytuacji.
- **Nauczyciel** regularnie i stale demonstruje, jak korzystać z materiałów do czytania i pisania.
- **Strefy tematyczne mają wyraźnie wyodrębnioną przestrzeń** – z badań wynika, że odpowiednio zaprojektowane i wyposażone przestrzenie często skłaniają dzieci do sięgania po książki i materiały piśmienne – dlatego dobrze jest umieścić takie pomoce w każdym kąciку tematycznym.
- Dobrze jest przygotować **ścienne słowniczki** z ilustracjami i podpisami w różnych językach (używanych przez dzieci w grupie).

Pielęgnujcie regionalne i rodzinne tradycje dzieci. Kolekcjonujcie przykłady tradycyjnej muzyki, pieśni, kołysanki, zabawy, zwyczaje, baśnie, przysłowia. Poproście o pomoc rodziców, niech zaśpiewają piosenkę, którą nagraliście i wykorzystacie podczas zajęć. Jeśli rodzice nie umieją czytać ani pisać, spróbujcie znaleźć kogoś, kto im pomoże. Włączajcie tradycyjne treści do codziennej pracy z grupą, na przykład w ramach rozgrzewki skorzystajcie z tradycyjnych zabaw. Jeśli w grupie są dzieci z różnych obszarów kulturowych lub językowych, zastanówcie się, jak wykorzystać to bogactwo różnorodności.

Kolory – słowniczek ścienny¹⁸

Nauczyciel drukuje lub rysuje różnokolorowe koła na arkuszu papieru A3 i wiesza arkusz na ścianie w miejscu łatwo dostępnym dla dzieci. Z pomocą dzieci i ich bliskich dodaje nazwy kolorów we wszystkich językach używanych w grupie (na zdjęciu oprócz greckiego widać angielski, francuski, arabski i perski). Dzieci uczą się nazywać kolory w języku greckim i swoim własnym.

¹⁸ Ćwiczenie opracowali N. Stellakis i G. Spiliopoulou z Wydziału Pedagogiki i Wczesnej Edukacji Uniwersytetu w Patras; było ono wykorzystywane w przedszkolach podczas letnich praktyk studenckich.

	Ελληνικά	Αγγλικά	Γαλλικά	Αραβικά	Φαρσί
	Κόκκινο	Red	Rouge	أحمر (Ahmar)	قرمز (Ghermez)
	Μωβ	Purple	Pourpre	ارجواني (Urjuwaani)	ارغوانی (Arghavâni)
	Μπλε	Blue	Bleu	أزرق (Azraq)	آبی (Âbi)
	Πράσινο	Green	Vert	أخضر (Akhdar)	سبز (Sabz)
	Κίτρινο	Yellow	Jaune	أصفر (Asfar)	زرد (Zard)
	Πορτοκαλί	Orange	Orange	البرتقالي (Burtuqali)	نارنجی (Nârenji)

	Ελληνικά	Αγγλικά	Γαλλικά	Αραβικά	Φαρσί
	Γκρι	Grey	Gris	رمادي (Rmadi)	خاکستری (Khâkestari)
	Άσπρο	White	Blanc	أبيض (Abyad)	سفید (Sefid)
	Ροζ	Pink	Rose	زهري (Zahri)	صورتی (Surati)
	Καφέ	Brown	Marron	بني (Bunni)	قهوه‌ای (Ghahveyi)
	Μαύρο	Black	Noir	أسود (Aswad)	سیاه (Siyâh)

Zabawy do nauki języka

Można w tym celu skorzystać z propozycji przedstawionych poniżej. Większość ćwiczeń nie wymaga znajomości języka, ale pomaga w jego nauce, a zarazem przyczynia się do wszechstronnego rozwoju najmłodszych.

Ćwiczenia ruchowe – kreatywne zabawy ruchowe¹⁹

Organizowane codziennie kreatywne zabawy ruchowe mają dla dzieci ogromne znaczenie, ponieważ pozwalają połączyć działanie z autoekspresją, dają sposobność odkrywania i tworzenia, a ponadto zapewniają dodatkową korzyść w postaci aktywności fizycznej.

Kreatywna zabawa ruchowa pomaga kontrolować ciało, rozwija orientację przestrzenną, sprawia przyjemność, łagodzi stres, wzmacnia mięśnie i wytrzymałość, poprawia zręczność i koordynację. Uczy dzieci postępowania zgodnie z instrukcjami, słuchania wskazówek, zwracania uwagi na inne osoby poruszające się w tej samej przestrzeni, a także – co zwykle rzadziej się akcentuje w okresie przedszkolnym – pomaga rozwiązywać problemy oraz rozwija krytyczne myślenie, umiejętności językowe i funkcje pamięciowe. Badania pokazują, że ruch i ćwiczenia pobudzają wzrost nowych komórek mózgowych i ułatwiają naukę²⁰. Kreatywna zabawa ruchowa zachęca najmłodszych do zadawania pytań, szukania odpowiedzi i znajdowania innowacyjnych rozwiązań poprzez aktywność fizyczną.

Zasadniczo wyróżniamy 4 elementy zabaw ruchowych, stanowiące podstawę ćwiczeń²¹:

- **Zmiana położenia części ciała:** np. marsz z podniesionymi rękami, zginanie jednego kolana przy wyprostowanym drugim kolanie, chodzenie na palcach itp.
- **Zmiana położenia ciała w przestrzeni:** ruch do tyłu, w bok, obrót, ruch zygzakiem itp.
- **Zmiana położenia ciała w czasie:** ruch powolny, szybki, robienie siedmiu kroków i zatrzymywanie się itp.
- **Zmiana rodzaju energii:** naśladowanie ruchu w wodzie, chodzenia po ruchomych piaskach, stawiania bosych stóp na gorącym piasku, przemieszczanie się bezszelestnie itp.

Ćwiczenia można urozmaicić i utrudnić poprzez zastosowanie dodatkowych rekwizytów, na przykład szalika, jedwabnej szarfy, wstążki na patyku czy obręczy hula-hop. Wyobraźnię dzieci poszukujących nowych sposobów ruchu mogą ponadto zainspirować instrumenty muzyczne, latarki, lampki świetłowodowe, maskotki, a nawet nakrycia głowy.

Kreatywna zabawa ruchowa pomaga również wtedy, gdy dzieci się wiercą, bo na przykład czekają w kolejce na umycie rąk, a nawet podczas zajęć w kręgu. Można wówczas zaproponować, by spróbowały różnych sposobów wiercenia się (m.in. z użyciem łokci lub kolan), albo wierciły się w takt odliczania, szybko lub wolno, kreśląc trójkąty itp.

Kreatywna zabawa ruchowa to także nauka tradycyjnych tańców – dzieci mogą uczyć nauczyciela i resztę grupy tańców ze swojego kraju, a nauczyciel niech zrewanżuje się nauką tańców greckich. Uczestnictwo rodziców mile widziane.

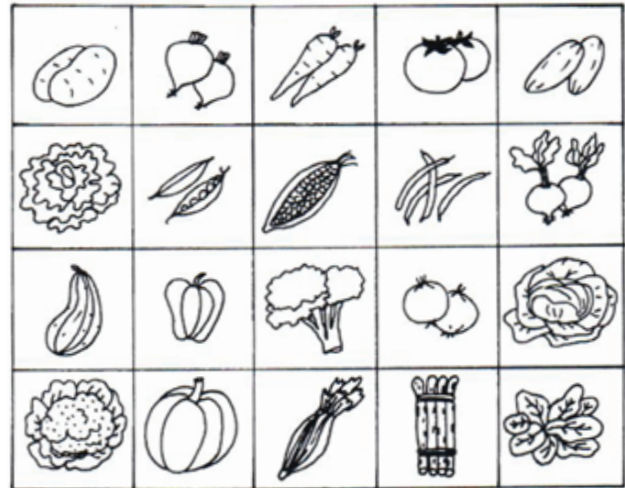
¹⁹ Fragment z: Child-centered, democratic preschool classrooms: The Step by Step Approach, 2018.

²⁰ Ratey 2008, Ratey, J. (2008). SPARK: The revolutionary new science of exercise and the brain. New York: Little, Brown.

²¹ Dow, C. (2010). Young children and movement: the power of creative dance. *Young Children*. National Association of Education for Young Children (<https://www.naeyc.org/tyc/files/tyc/file/V6N1/Dow2010.pdf>).

Plansze lotto²²

Plansze do zabawy w lotto mają nadrukowane obrazki lub cyfry, a gra polega na dopasowywaniu identycznych elementów. Rodzaje elementów są różne, ale wszystkie wymagają obserwacji, porównywania, znajdowania podobieństw i różnic, czyli umiejętności szczególnie ważnych w naukach przyrodniczych, matematyce, a także przy ocenie dojrzałości szkolnej. Plansze lotto mogą przedstawiać kolory, cyfry, owoce, portrety ludzi, można je tworzyć w celu rozwijania tematów zajęć. Na przykład, jeśli grupa uczy się o różnych rodzajach żywności, nauczyciel może sporządzić plansze lotto z owocami, warzywami, produktami zawierającymi białko itp.

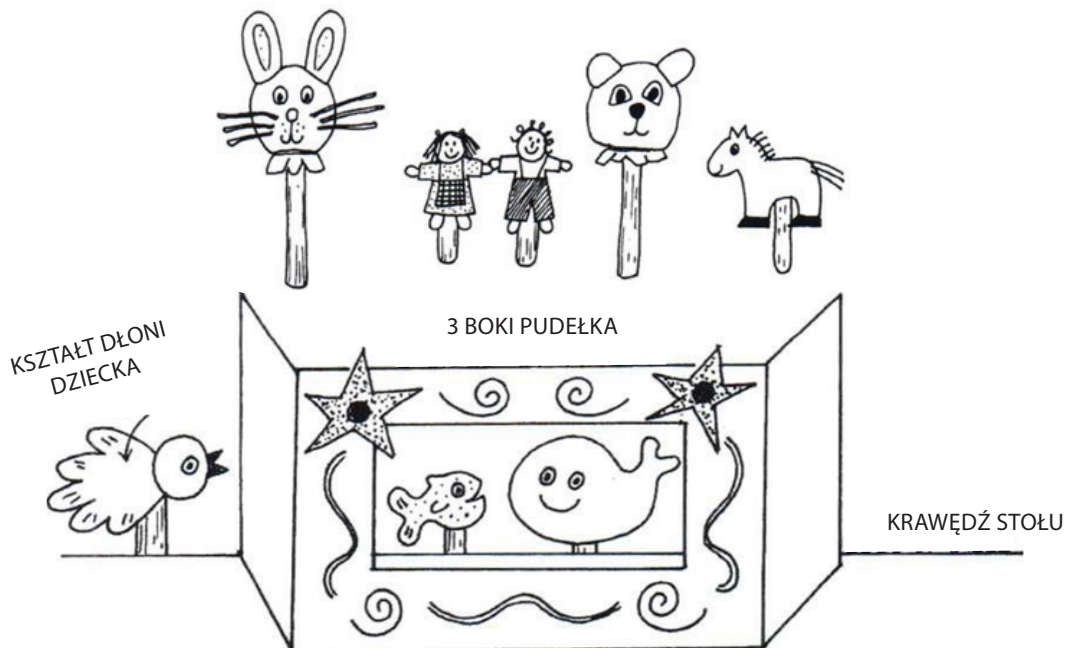
Dodatkowe pytania otwarte pomogą dzieciom poszerzyć słownictwo. Nazwy poszczególnych elementów dobrze jest zapisać po grecku i w rodzimych językach dzieci.

Nauczyciel przygotowuje karty pasujące do obrazków na planszy.

Reguły zabawy są takie, jak zawsze, ale z naciskiem na powtarzanie słów w różnych językach. Przy okazji można opracować słowniczek ścienny dla grupy.

Teatrzyk kukielkowy²³

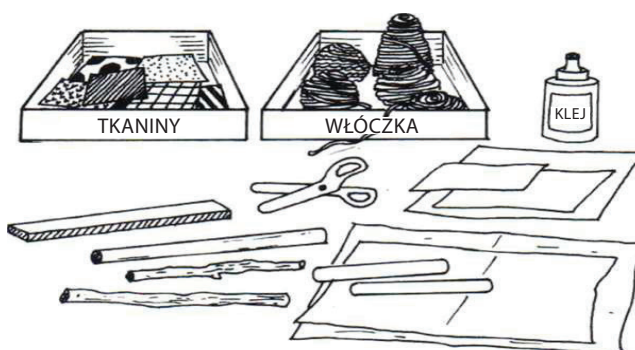
²² Coughlin A.P., Hansen K.A., Heller D., Kaufmann R.K., Rothschild Stolberg J., Burk Walsh K.: Step by Step: A Program for Children and Families. Creating Child-Centered Classrooms: 3–5 Years Old. ISSA.

²³ Tamże.

Kukiełki często wykorzystuje się do inscenizacji. Odgrywając scenę z bajki, sytuację wziętą z życia czy sen, dzieci używają kukiełek, by wyrazić na głos swoje myśli. Lalki powodują, że dziecko używa języka w sposób naturalny. Oprócz licznych korzyści językowych, społecznych i emocjonalnych wynikających z animacji postaci, tworzenie kukiełek pozwala dzieciom rozwijać kreatywność i wyobraźnię. Fakt, że można wybrać różne rodzaje lalek (kukiełki na patyku, pacynki z rękawiczek czy skarpetek) zachęca do eksperymentów i podsyca ciekawość.

Materiały

- patyki, większe gałązki
- małe torebki papierowe
- ścinki tkanin i bibuły
- klej
- gazeta lub wata
- drewniane szpatułki laryngologiczne, drewniane patyczki po lodach
- włóczka, sznurek, guziki, nożyczki

Przygotowanie

- Młodsze dzieci zakładają torebkę na patyk i wypychają jej wnętrze gazetą lub watą.
- Nauczyciel pomaga przywiązać górną część torebki do patyka, tworząc głowę kukiełki.
- Dzieci malują lub przyklejają elementy ozdobne do głowy lub twarzy kukiełki.
- Dzieci ubierają kukiełkę, używając ścinków bibuły lub tkanin.
- Starsze dzieci mogą namalować postacie z bajek na papierze, następnie wyciąć je, przykleić do kartonu i przymocować do drewnianych patyczków.

Opis ćwiczenia

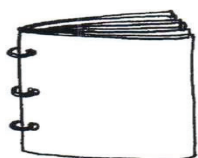
Niektóre dzieci niechętnie zabierają głos podczas zajęć grupowych czy bajkoterapii, tymczasem gdy dostaną do ręki kukiełkę, jakby za dotknięciem czarodziejskiej różdżki zaczynają udawać, że lalka mówi i włącza się do rozmowy. Oto przykładowe pytania i uwagi nauczycieli zachęcające do mówienia: „Ten maluch nie zaśnie bez bajki. Czy twoja lalka może opowiedzieć mu bajkę?“, „Jaki jest ulubiony deser twojej lalki – owoce, lody czy ciasto?“.

Propozycje rozwinięcia i urozmaicenia zabawy

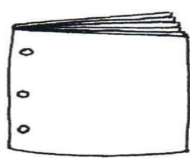
Ze starszymi dziećmi można stworzyć trójwymiarową scenę (w tej roli sprawdzi się duże kartonowe pudło) lub płaskie tło (z arkusza papieru). Dzieci chętnie malują dekoracje do teatrzyku.

Album o sobie²⁴

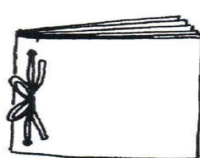
Literatura rozwija u dzieci zdolność do refleksji, świadomość, myślenie i umiejętności językowe. Codzienne czytanie im na głos zaszczepia w nich miłość do lektury. Podobnie działa tworzenie własnych książek/albumów. Ćwiczenie pozwala uczestnikom na indywidualny wybór tematyki według osobistych zainteresowań; zachęca też, by zastanowić się, jak wygląda proces oprawiania stron w jedną całość. Tworzenie książek z grupą umożliwia dostosowywanie treści do dowolnego obszaru edukacyjnego, a ponadto pozwala zapisać bibliotekę przedszkolną tekstami w różnych językach różnych kultur.

SPIRALA

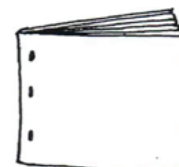
ĆWIEKI

SZNUREK

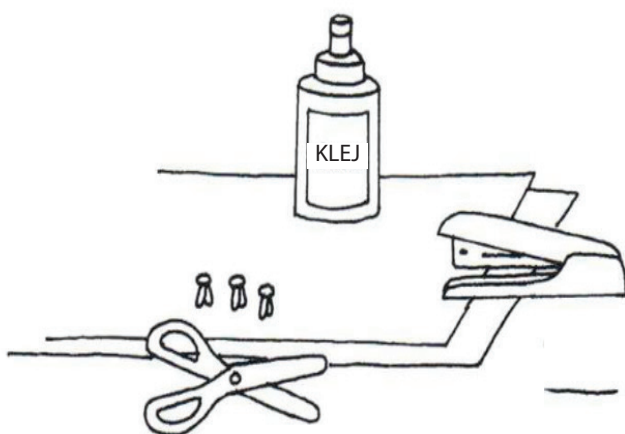

ZSZYWKI

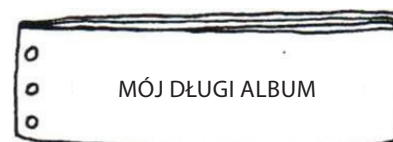
ZSZYWKI

Materiały

- gruby kolorowy papier
- nożyczki
- zszywacz
- gumki
- karton
- sznurek lub klej z krochmalu
- dziurkacz
- elementy spinające kartki
- stare czasopisma, katalogi, karty z życzeniami itp.

W trakcie zajęć w kręgu lub podczas porannego spotkania nauczyciel wyjaśnia dzieciom, że będą tworzyć albumy „o sobie”, że każdy album będzie trochę inny, ponieważ każdy człowiek jest wyjątkowy, ale pod wieloma względami wszyscy jesteśmy podobni. „W jaki sposób wszyscy jesteśmy podobni?” Stopniowo album będzie się zapełniał kolejnymi treściami, na przykład: moje odciski dłoni, stóp, palców; moja rodzina; kolor moich oczu; mój ulubiony kolor; moja historia dzieciństwa; moje ulubione zajęcie; moje ulubione słowa w moim języku itp. Dzieci mogą dyktować tekst nauczycielowi i rysować ilustracje do tekstu.

Gdy książki są gotowe, nauczyciel ustawia je w kąciku czytelnym, by dzieci mogły je oglądać. Widok siebie, swoich koleżanek i kolegów na pewno im się spodoba. Ćwiczenie pomaga w kształtowaniu pozytywnego nastawienia do różnic, oraz rozwija świadomość cech własnych i cech rówieśników z grupy.

²⁴ Tamże.

Nauczyciel przygotowuje kilka przykładowych egzemplarzy albumów o różnych kształtach. Dzieci wybierają kształt i tematykę dla siebie.

Sięgaj po wszystkie języki używane w grupie, twórz słowniczki – nazwy części ciała, ważne słowa itp. Zawsze możesz poprosić o pomoc rodziców lub inne osoby z obozu. Ćwiczenie pozwoli ci nawiązać kontakt z rodzinami oraz nauczyć się kilku słów w językach, którymi posługują się dzieci i ich bliscy.

Brzmienie języka²⁵

Podczas tego ćwiczenia dzieci rozmawiają o swoich rodzimych językach, uczą się rozpoznawać różnice między językami, rozwijają poczucie dumy z własnej tożsamości kulturowej i szacunek dla innych kultur.

Ich wypowiedzi można nagrywać na telefon lub komputer.

Opis ćwiczenia

Porozmawiaj z dziećmi o językach/dialektach, którymi posługują się w domu. Spróbuj nagrać poszczególne języki/dialekty na telefon (na przykład wypowiedzi rodziców lub samych dzieci). Odtwórz kilka nagrań i zapytaj dzieci, jaki słyszą język/dialekt.

Przygotuj tłumaczenie jakiegoś znanego wierszyka, powieś na ścianie lub odczytaj na głos.

Dodatkowe ćwiczenia do nauki nowego języka²⁶

Dzieci w wieku przedszkolnym

Tajemnicza torba²⁷

Ćwiczenie pomaga dzieciom w rozpoznawaniu nowych słów i wyrażań. Dzieci zapamiętują poprawne nazwy i włączają je do swojego zasobu słownictwa.

Materiały: zestaw ilustracji i zestaw odpowiadających im przedmiotów – najlepiej takich, które są znane z wierszyków, piosenek i rymowanek używanych wcześniej.

Łowimy ryby²⁸

Ćwiczenie zachęca dzieci do używania poznanych słów. Nauczyciel pokazuje ilustracje i o nich opowiada, a dzieci nazywają zauważone na ilustracjach szczegóły i opisują je.

Materiały: wędka (kijek, sznurek, magnes); ilustracje (zwierząt, produktów żywnościowych, rzeczy codziennego użytku itp.) oraz odpowiadające im przedmioty; kształty ryb wycięte z różnokolorowego kartonu; spinacze do papieru.

²⁵ Education for Diversity – Program for adults working with and for children – Toolkit, 2018, ISSA.

²⁶ Tamże.

²⁷ Sallinen, i in. (2011).

²⁸ Tamże.

Wykonanie

1. Włóż obrazki do torby i rozdaj po jednym przedmiocie każdemu dziecku. Następnie wyjmij z torby jeden obrazek i podaj nazwę tego, co on przedstawia: „Mam konia. Kto ma konia?”.
2. Dziecko, które ma figurkę konia, unosi ją do góry i powtarza za tobą: „Mam konia”. Połóż obrazek i figurkę na podłodze, żeby wszyscy dokładnie się im przypatrzeli. Dzieci mogą zaśpiewać piosenkę o koniu. Po obejrzeniu wszystkich obrazków i przedmiotów oraz odśpiewaniu pasujących piosenek, dzieci pomagają zapakować rzeczy z powrotem do torby, wymieniając nazwę każdego pakowanego przedmiotu.
3. Gdy dzieci nauczą się nazw, poproś je o włożenie rzeczy do torby w następujący sposób: „Ania może wziąć piłkę, Osian może wziąć konia...”. Podczas ćwiczenia rozmawiaj o pakowanych rzeczach, zwracając uwagę na zainteresowanie uczestników, dopowiadaj i powtarzaj słowa, używaj ich w rozmowie. Jeśli dziecko się pomyli, nie mów „źle”, nie komentuj błędów, po prostu podaj właściwą nazwę.

Ocena biernej znajomości języka

- Czy dzieci postępują zgodnie z wskazówkami?

Ocena czynnej znajomości języka

- Czy dzieci potrafią nazwać daną rzecz?

Wykonanie

1. Przygotuj wędkę z kija: przyklej niewielki magnes do jednego końca sznurka, a drugi koniec sznurka przywiąż do końca kija. Narysuj ilustracje lub skorzystaj z gotowych pomocy dostępnych w Internecie. Z kartonu wytnij kształty ryb. Do każdej „ryby” przyklej ilustrację i przypnij spinacz.
2. Rozłóż „ryby” na podłodze, obrazkami do dołu. Dzieci po kolei „łowią ryby” z twoją pomocą i nazywają złowioną rzecz. Następnie wraz z grupą obejrzyjcie, opiszcie i omówcie wszystkie obrazki, możecie też wymieniać nazwy kolorów.
3. Na koniec dzieci śpiewają pasujące do obrazków piosenki lub deklamują wierszyki. Dobrze jest przypomnieć piosenki i wierszyki z poprzednich dni.
4. Ćwiczenie możesz uatrakcyjnić, ukrywając przedmioty w różnych miejscach sali i pozwalając dzieciom je odnaleźć według podawanych przez ciebie wskazówek.

Ocena czynnej znajomości języka

- Czy dzieci umieją nazywać rzeczy widoczne na ilustracjach?
- Czy dzieci umieją śpiewać piosenki i deklamować wierszyki pasujące do ilustracji?

Ważne słowa w rodzinie

Każdy ma słowa, które uważa za wyjątkowo ważne – spytaj o to bliskie dziecku osoby. Ćwiczenie stwarza okazję nie tylko do wzbogacenia słownictwa, ale także do lepszego poznania własnej rodziny. Dzieci uwielbiają eksperymentować ze słowami, a wynajdywanie ulubionych słów osób, które znają, stanowi dla nich silną motywację do rozmowy. Słowa mogą być w dowolnym języku.

Części ciała

Celem ćwiczenia jest nauka nowych słów i włączenie ich do używanego zasobu wyrazów. Najlepiej zacząć od wierszyków i piosenek wymieniających części ciała.

Materiały: średniej wielkości lalka, walizka lub pudełko, kołderka lub poduszka dla lalki, plastry (tyle sztuk, ile dzieci jest w grupie).

Wykonanie

Poproś bliskich dziecka o podanie nie więcej niż 5 ważnych dla nich słów i zapisanie tych słów w ich językach. Niech dzieci razem z bliskimi przygotowują rysunki ilustrujące każde podane słowo.

1. Stwórz na ścianie galerię słów z towarzyszącymi im ilustracjami.
2. Zaproponuj dzieciom, by przygotowały diagramy dotyczące słów (np. ile jest takich samych lub zaczynających się od tego samego dźwięku). Poszczególne słowa można powtarzać i ćwiczyć podczas omawiania działań tematycznych.

Ćwiczenie nadaje się również dla pierwszoklasistów.

Wykonanie

1. Wyjmij lalkę z łóżeczka (walizki lub pudełka). Powiedz dzieciom jak lalka ma na imię, co lubi, gdzie mieszka, itp.; dodaj, że lalka potrzebuje ich pomocy, bo się skaleczyła. Lalka pojękuje „aua, aua” i szepcze, że ją boli. Podpowiedz, która część ciała boli lalkę, niech dzieci podchodzą pojedynczo i przyklejają w tym miejscu plaster. Można też pocałować to miejsce, żeby się prędzej goiło, i powtórzyć jego nazwę. Gdy cała grupa udzieli pomocy medycznej, lalka odzyskuje humor i mówi, że już nic jej nie boli.
2. Jeśli użycie plastrów nie jest dozwolone, można spytać lalkę, gdzie ją boli i podmuchać w to miejsce, albo pociąć bandaż na paski i zawiązać go w miejscu zranienia.

Ocena biernej znajomości języka

- Czy dzieci prawidłowo wskazują część ciała, gdy słyszą jej nazwę?

Ocena czynnej znajomości języka

- Czy dzieci podpowiadają nazwy części ciała, które mogą boleć lalkę?

Dzieci młodsze i starsze**Co teraz robię²⁹**

Ćwiczenie rozwija umiejętności inscenizacyjne, uczy wyrażania emocji i zapamiętywania kolejności zdarzeń, a przy okazji zapewnia świetną zabawę!

Materiały: Pomoce związane z jedną z przykładowych aktywności wymienionych poniżej.

Słownictwo: dotyczące ubierania się, nakrywania do stołu, kładzenia się spać, jedzenia obiadu/kolacji, robienia kanapek, kolorowania obrazka, zakładania butów, mycia zębów, wyprowadzania psa na spacer, zabawy w dom, zabawy w szkołę, każdej zabawy fabularnej.

Wykonanie

1. Wybierz codzienne czynności, które dzieci znają i lubią. Najlepsze są te rutynowe.
2. Zwróć się do jednego dziecka, mówiąc: „Pokaż, co robisz, kiedy...”
3. Niech dziecko najpierw zademonstruje czynność krok po kroku według twojej instrukcji. Przykładowa instrukcja robienia kanapki: „Weź chleb, weź masło” itd.

²⁹ Rockwell, R. i in. (1999).

Warianty ćwiczenia

1. Poproś dziecko, by opisało, co robi inne dziecko, wykonujące daną czynność.
2. Niech jedno dziecko poinstruuje drugie, co po kolei należy zrobić, żeby wykonać daną czynność. Na przykład przed zaśnięciem: „Połóż głowę na poduszce, zamknij oczy” itd.

Ocena czynnej znajomości języka

- Czy dzieci potrafią nazwać wykonywane działania?

Ocena biernej znajomości języka

- Jeśli jedno dziecko demonstruje czynności opisywane przez drugie dziecko, czy to pierwsze potrafi zrozumieć, co ma robić?
- Czy dzieci umieją wymienić działania w poprawnej kolejności?

Co mówi moja twarz³⁰

Mimika twarzy to jeden ze sposobów komunikowania się z innymi. Ćwiczenie z użyciem lustra pozwala dzieciom przyswoić sobie zasady „społecznego zastosowania” języka niewerbalnego. Odczytywanie wyrazu twarzy innych osób jest równie ważne, jak wiedza o tym „co mówi moja twarz”.

Materiały: Lustro, spis różnych rodzajów mimiki.

Słownictwo: wesoły, smutny, odważny, przejęty, rozgniewany, zdenerwowany, przestraszony, zdziwiony, nieśmiały, twarz, lustro

Wykonanie

1. Poproś dzieci, by usiadły przed długim lustrem.
2. Zaproponuj, by każde zrobiło wesołą minę. Niech przyjrzą się swojej minie i wszystkim pozostałym wersjom wesołych min.
3. Poproś dzieci, by zrobiły inną wesołą minę. Ponownie niech przyjrzą się swojej minie i wszystkim pozostałym wersjom wesołych min.
4. Niech dzieci robią inne miny „do odgadnięcia”, na przykład niech udają, że są przestraszone, zdziwione, przejęte lub smutne.

Warianty ćwiczenia

1. Dzieci dobierają się w pary i z wyrazu twarzy odczytują nawzajem swoje emocje.
2. Nauczyciel rysuje „buzie” wyrażające różne uczucia.
3. Nauczyciel wybiera jakieś wydarzenie, np. przejażdżka kolejką górską czy udział w przyjęciu urodzinowym, i prosi dzieci, by zrobiły minę pasującą do wydarzenia.
4. Dzieci ćwiczą kontrastowe miny, np. wesoły-smutny, przejęty-znudzony, przestraszony-odważny.

Ocena czynnej znajomości języka

- Czy dzieci umieją nazywać i rozpoznawać uczucia swoje i innych na podstawie wyrazu twarzy?

Ocena biernej znajomości języka

- Czy dzieci rozumieją znaczenie różnych słów opisujących emocje, np. wesoły, smutny, rozgniewany?
- Czy dzieci potrafią dopasować słowo opisujące emocję do wyrazu twarzy?

³⁰ Tamże.

Folwark zwierzęcy³¹

Ćwiczenie uczy dzieci nazw zwierząt gospodarskich po grecku obok nazw zwierząt w ich pierwszym języku.

Opis ćwiczenia

Pokaż dzieciom internetowe ilustracje zwierząt gospodarskich, wymień ich greckie nazwy, niech grupa nauczy się prawidłowo je wymawiać. Spytaj, jak nazywają się te zwierzęta w rodzimym języku dzieci. Zróbcie różne zwierzęta z papieru (najlepiej origami), lub namalujcie maski zwierząt na plastikowych talerzykach, które później posłużą do przebieranek. Dzieci mogą też naśladować głosy zwierząt, ich chód itp.

Zabawy sensoryczne z malowaniem wodą i palcami

„Brudne” materiały³²

„Brudne” materiały, które pozwalają się pochłapać i umorusać, są niezbędne do zajęć z dziećmi w wieku przedszkolnym. Podstawowe substancje, jak woda, piasek, ziemia, błoto, mają nieodparty urok dla większości maluchów, którym zabawa z nimi sprawia ogromną przyjemność.

Zabawa z wodą i innymi „brudnymi” materiałami:

- działa relaksująco i uspokajająco na dzieci,
- pozwala rozwinąć twórczą ekspresję i pozytywną samoocenę,
- rozwija umiejętności językowe i komunikacyjne, wzbogaca słownictwo,
- rozwija małą motorykę.

Zabawy z wodą

Bez mydła	Z mydłem
Dzieci gąbką lub szmatką wycierają wodę rozlaną na stole.	Dzieci myją lalkę gąbką i wycierają ręcznikiem.
Dzieci wlewają wodę do różnych pojemników i butelek bezpośrednio lub przez lejek.	Dzieci piorą ubrania lalek, używając dwóch plastikowych misek – jednej do namaczania, a drugiej do płukania. Wywieszają pranie na sznurku i przypinają klamerkami. Nauczyciel może spytać dzieci, jak robią pranie w domu. Czy jest tam ciepłej, czy pranie szybciej schnie?
Dzieci „malują wodą” za pomocą pędzli, woda znajduje się w misce lub puszcze po farbie.	Dzieci myją krzesła w sali.

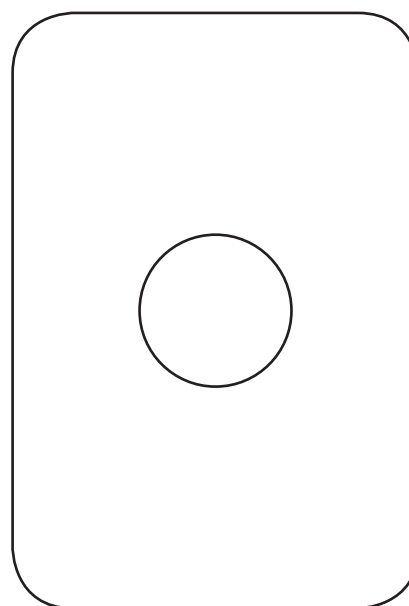
³¹ Ćwiczenie opracowali N. Stellakis i G. Spiliopoulou z Wydziału Pedagogiki i Wczesnej Edukacji Uniwersytetu w Patras. Zdjęcie przedstawia prace dzieci z ośrodka dla uchodźców.

³² Źródło: materiały opracowane przez należące do sieci ISSA Centrum Pedagogiki Interaktywnej z Serbii.

Dzieci tworzą „rysunki” wodą za pomocą spryskiwacza, rozpylając wodę na podłogę lub na ścianę.	Dzieci bawią się w myjnię samochodową, myją ciężarówki, wózki, samochody.
Dzieci obserwują przedmioty, które unoszą się na wodzie lub toną.	Dzieci robią bańki mydlane, używając kubków styropianowych lub papierowych oraz plastikowych słomek. Każde dziecko wkłada słomkę do kubka i dmucha!
Dzieci obserwują, jak woda zmienia kolor zanurzonych w niej przedmiotów, np. kamienia, drewna, betonu, płótna.	Dzieci robią duże bańki mydlane, używając plastikowych pojemników lub różnych misek. Przedszkolaki uwielbiają bawić się wodą z mydłem, zwłaszcza jeśli do wody dodamy kilka kropel barwnika.
Do butelek zawierających na dnie kilka kropel barwnika dzieci wlewają wodę, a następnie mieszają kolorową wodę z różnych butelek.	<p>Przepis na trwałe duże bańki mydlane:</p> <p>3/4 szklanki płynu do mycia naczyń</p> <p>1/4 szklanki gliceryny lub cukru</p> <p>1 litr wody</p>
Dzieci obserwują, co się stanie, gdy dodamy olej do wody. Do butelek z olejem i wodą wlewają różne barwniki i wstrząsają mocno. Co się wtedy dzieje?	
Co się stanie, gdy miskę z lodem zostawimy w ciepłym miejscu?	
Do butelek o różnych kształtach dzieci wlewają różną ilość wody. Następnie uderzają w butelki, które wydają rozmaite dźwięki.	

W przypadku zabaw z „brudnymi” materiałami rzeczą absolutnie niezbędną jest **dobry fartuch**. Niezależnie od tego, czy przygotowaniem fartuchów zajmą się nauczyciele czy rodzice, należy pamiętać o następujących zasadach:

- Fartuchy muszą być wodoodporne.
- Powinny mieć taki krój, by dzieci mogły je założyć bez pomocy dorosłych.
- Powinny być wykonane z trwałych materiałów, np. ceraty lub folii plastikowej w wesołych kolorach, ewentualnie z worków na śmieci.
- Wystarczy wyciąć w środku otwór na głowę dziecka.

Akcesoria do zabawy z wodą powinny być plastikowe, drewniane lub aluminiowe. Oczywiście nie polecamy korzystania ze szkła. Poniżej kilka propozycji:

- gąbki
- ściereczki
- szczotki do mycia
- butelki różnej wielkości
- miarki
- kroplomierze
- duże szczotki
- zatyczki różnej wielkości
- wiadra
- przedmioty tonące / nie tonące w wodzie
- łożeczki
- słomki plastikowe
- kubki z detergentem
- spryskiwacze (jak do prasowania)
- miseczki
- plastikowe miski i zlewy
- łyżki stołowe
- łyżki wazowe
- plastikowe kubki (po jogurcie)
- pojemniki różnego rodzaju
- butelki
- zmiotki
- plastikowe wiaderka
- sznurek
- klamerki

Malowanie palcami i inne podobne zabawy

Malowanie palcami jest działaniem artystycznym. Należy skupić się na swobodnych ruchach i przyjemności, jaką daje rozprowadzanie farb ręką bezpośrednio po papierze. Ta czynność może przynieść znakomite efekty estetyczne, ale nie są one głównym celem zabawy.

Dla dzieci uchodźców ogromne znaczenie ma możliwość ekspresji twórczej.

Malowanie palcami można zorganizować w pomieszczeniu albo na otwartym powietrzu. Nie trzeba koniecznie używać papieru, obraz można tworzyć bezpośrednio na stole, a w razie konieczności stół zabezpieczyć ceratą lub folią.

Najlepiej, gdy dzieci malują palcami na stojąco, bo wtedy mają większą swobodę ruchów. Oprócz palców mogą używać dłoni, kłykci, nadgarstków, a nawet łokci. Materiały malarskie można zdobyć zawczasu lub przygotowywać na bieżąco.

Oto kilka przydatnych przepisów i pomysłów:

- 1 szklanka mąki ziemniaczanej
- 1 szklanka zimnej wody
- 3 szklanki wrzątku
- 1/2 szklanki płatków mydlanych
- 1 łyżka gliceryny (dodaje połysku, ale nie jest konieczna)
- pigmenty do farb, tempera w proszku lub barwniki spożywcze

W misce zmieszaj mąkę ziemniaczaną z zimną wodą. Następnie powoli wlej wrzątek. Dobrze wymieszaj. Podgrzej do zgęstnienia. Dodaj płatki mydlane i barwnik.

W razie braku mąki ziemniaczanej, możesz użyć zwykłej według następującego przepisu:

- 2 szklanki mąki
- 5 szklanek zimnej wody
- 1/4 szklanki soli
- barwnik

Stopniowo wlewaj zimną wodę do mąki. Podgrzewaj na średnim ogniu, energicznie i równomiernie mieszając, aż zgęstnieje. Jeśli pojawią się grudki, rozdrobnij je mikserem.

Zamiast dodawać barwnik bezpośrednio do mieszanki możesz do solniczki wsypać temperę w proszku, którą dzieci posypią swoje prace, ręce lub papier.

A to kolejny prosty przepis, przydatny szczególnie podczas malowania palcami **bezpośrednio po stole**:

Wylej butelkę płynnego krochmalu na blat stołu, następnie rozsyp temperę w proszku. Niech dzieci rysują po stole. O stół się nie martw, łatwo da się go wyczyścić.

Malowanie mydłem to kolejna „brudna” zabawa, zazwyczaj odbywająca się bezpośrednio na blacie stołu.

Przepis do malowania mydłem:

- 1 szklanka płatków mydlanych
- 1/2 szklanki wody (lub więcej, jeśli potrzeba więcej płynu)

Opcjonalnie dodać barwnik. Mieszać do zgęstnienia.

Można też wypróbować inne materiały, dzięki którym malowanie po stole stanie się prawdziwą przyjemnością dla dzieci i pozwoli im rozwinąć kreatywność, na przykład:

- a) piankę do golenia – nakłada się ją bezpośrednio na blat stołu; pianka ma nieco inną strukturę niż farba i w dodatku przyjemnie pachnie; opcjonalnie dodać barwnik (temperę w proszku);
- b) budyń;
- c) mąkę ziemniaczaną z wodą – to świetna zabawa, niech dzieci formują kulki z tej substancji na stole lub w misce.

Rady dla nauczyciela:

1. Zawsze sprawdź, czy dziecko ma ochotę bawić się „brudnymi” materiałami. Niektóre dzieci tego nie lubią. Nie zmuszaj ich do zabawy, która im się nie podoba.
2. Przeprowadź zajęcia w mniejszych grupach – dzieci powinny móc się swobodnie poruszać wokół stołu. W tym przypadku przestrzeń jest bardzo istotna.
3. Sprawdź, czy wszyscy założyli fartuchy.
4. Sprawdź, czy wszyscy mają podwinięte rękawy.
5. Jeśli malowanie odbywa się na papierze, znajdź miejsce, gdzie prace dzieci będą mogły wyschnąć. Jeśli nie masz sznurka do zawieszenia obrazków, rozłóż je na podłodze. Schnięcie potrwa kilka dobrych godzin.
6. Zawsze miej w pobliżu wiadro z wodą, papierowe ręczniki i kosz, by w razie potrzeby szybko umyć ręce.

Skrzynki sensoryczne³³

Zmysł dotyku służy dzieciom do badania i oceny rzeczywistości. „Tajemnicza skrzynka”, wymagająca rozpoznania dotykiem ukrytych w niej przedmiotów, dodatkowo rozwija sprawność językową, ponieważ uczestnicy opisują swoje wrażenia, a tym samym poszerzają słownictwo. W skrzynce można chować dowolne elementy, najlepiej z materiałów naturalnych. Ćwiczenie wymaga skupienia przy dotykowym badaniu ukrytej zawartości, oraz opisywania odczuć dotyczących m.in. liczby przedmiotów, ich faktury, kształtu, rozmiaru.

Dzieci uczą się rozpoznawania rzeczy przez dotyk. Przykładowe materiały do ćwiczenia:

- mąka zwykła
- mąka kukurydziana
- prażona kukurydza
- sól
- kawałeczki styropianu
- suche liście
- podarte gazety
- kamyki
- żołądź
- gałązki
- liście
- muszelki
- pióra

³³ Coughlin A. P., Hansen K. A., Heller D., Kaufmann R. K., Rothschild Stolberg J., Burk Walsh K.: Step by Step: A Program for Children and Families. Creating Child-Centered Classrooms: 3–5 Years Old. ISSA.

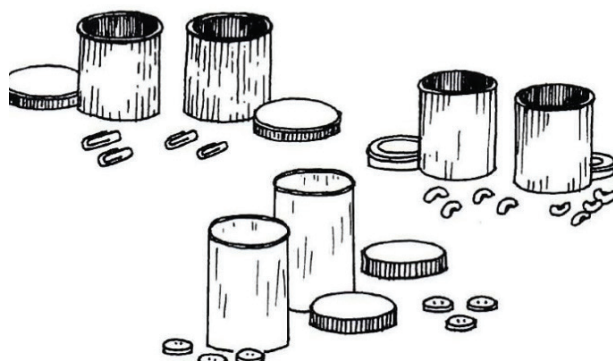
Przygotowanie

1. W średniej wielkości pudełku wytnij otwór wielkości dłoni.
2. Zgromadź kolekcję zawierającą po dwie sztuki przedmiotów tego samego rodzaju – kamyków, piór, żołądzi, gałązek, liści, muszelek itp.

Opis ćwiczenia: Umieść 1 przedmiot w tajemniczej skrzynce, a na stole w polu widzenia dzieci połóż 2–5 przedmiotów z kolekcji (w tym jeden identyczny jak ten w skrzynce). Poproś dziecko, by włożyło rękę do skrzynki i powiedziało, który z widocznych na stole przedmiotów znajduje się również w skrzynce. Zachęć dziecko, by patrząc na przedmiot na stole, opisało swoje wrażenia dotykowe.

Propozycje rozwinięcia i urozmaicenia zabawy

- Zamiast umieszczać zestaw przedmiotów w polu widzenia dzieci, umieść 2–5 przedmiotów w tajemniczej skrzynce. Następnie ustaw przed skrzynką jeden przedmiot identyczny z umieszczonym wewnątrz. Poproś każde dziecko, by za pomocą dotyku odszukało taką samą rzecz wewnątrz skrzynki.
- W grupie złożonej z 2–3 dzieci każde dziecko po kolei wkłada rękę do tajemniczej skrzynki i opisuje jeden z przedmiotów znajdujących się wewnątrz. Nauczyciel, ucząc przymiotników, zadaje dziecku pytania dotyczące cech przedmiotu, na przykład, czy jest on twardy czy miękki, chropowaty czy gładki, zimny czy ciepły. Na podstawie podanego opisu pozostałe dzieci zgadują, co to za przedmiot. Dzieci należy zachęcać do używania języka opisowego, by wzbogacić ich zasób słów.

Zabawy muzyczne

Instrumenty muzyczne³⁴

Grzechotki w kubeczkach

Materiały

- guziki
- spinacze do papieru
- nasiona
- niewielkie nieprzezroczyste opakowania z plastiku z pokrywkami (np. pojemniki po kliszach fotograficznych, buteleczki po witaminach itp.)

Przygotowanie

- Do każdego z 2 identycznych pojemników włóż taką samą liczbę guzików tej samej wielkości.
- Do każdego z 2 identycznych pojemników włóż taką samą liczbę spinaczy tej samej wielkości.

³⁴ Tamże.

- Do każdego z 2 identycznych pojemników włóż taką samą liczbę nasion tej samej wielkości.
- Zamknij pojemniki pokrywkami.

Opis ćwiczenia: Dzieci prowadzą eksperymenty dźwiękowe w małej trzyosobowej grupie, potrząsając każdą z 6 grzechotek. Spytaj: „Czy wszystkie grzechotki brzmią tak samo?”. Okazuje się, że niektóre tak, a inne nie. Następnie poproś, by dzieci znalazły grzechotki, które wydają takie same dźwięki, a kiedy dzieci dopasują pary, poproś je o opisanie dźwięków. Zapytaj też, co ich zdaniem powoduje dany dźwięk.

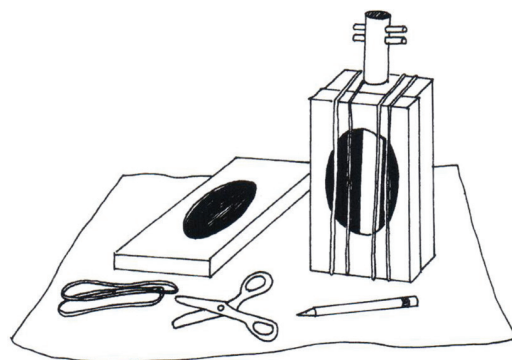
- Grzechotki mogą posłużyć do podkreślenia rytmu lub metrum piosenki.

Bandžo z pudełka³⁵

Małe dzieci to urodzeni muzykanci, potrafią zrobić bandžo z pudełka i gumek, i na nim grać. Dzięki zabawie w budowanie i używanie instrumentów dziecko zaczyna rozumieć podstawowe pojęcia muzyczne, takie jak wibracja, wysokość dźwięku i ton. Nauczyciel pomaga rozwijać myślenie krytyczne, prosząc dzieci, by zaobserwowały tony wyższe i niższe. W wyniku stawianych pytań, dyskusji i porównywania dźwięków dzieci odkrywają, że krótsze gumki wydają wyższy dźwięk, a dłuższe niższy.

Materiały

- Pudełko po butach z pokrywką
- Tekturowa tuba – opcjonalnie
- Długie gumki
- Patyki lub ołówki – opcjonalnie
- Nożyczki

Przygotowanie

1. Wraz z rodzicami dzieci przygotuj kilka bandžo z pudełek. Wytnij nożyczkami owalny otwór na środku pokrywy każdego pudełka.
2. Załóż pokrywkę na pudełko i naciągnij gumki wzdłuż otworu pudełka. Odległość między gumkami powinna wynosić około 2–3 cm.
3. Opcjonalnie można dodać długą tekturową tubę i ołówki lub patyczki.

Opis ćwiczenia: Uczestnicy pracują w małych grupach. Każde dziecko ogląda bandžo i delikatnie szarpie gumki nad otworem. Zapytaj dzieci, jakie dźwięki słyszą, gdy grają na bandžo. Czy wszystkie gumki wydają taki sam dźwięk? Czy można wyciągnąć jakieś wnioski na temat wysokości dźwięków? Jak można zmienić wysokość dźwięku?

Propozycje rozwinięcia i urozmaicenia zabawy

- Dzieci, bawiąc się w parach, znajdują dźwięki, które na ich instrumentach brzmią tak samo oraz te, które brzmią inaczej.
- Nauczyciel demonstruje różne wzorce rytmiczne do naśladowania, na przykład brzdęk, brzdęk, pauza, brzdęk, brzdęk, pauza. Podpowiada, że rytm porządkuje dźwięki. Niech dzieci tworzą własne rytmy i prezentują je sobie nawzajem.
- Zaśpiewajcie piosenkę z towarzyszeniem zrobionego bandžo.

³⁵ Tamże.

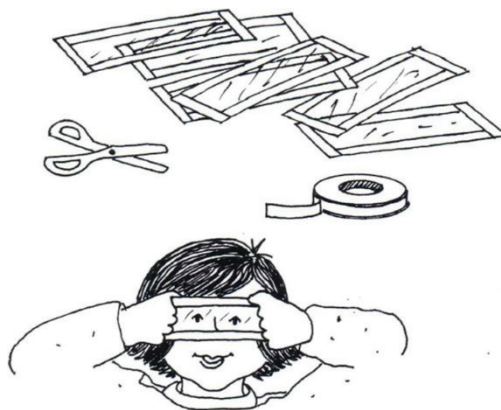
Zajęcia artystyczne

Przezroczyste paski³⁶

Ćwiczenie rozwija kreatywność i relaksuje.

1. Przygotuj czerwone, niebieskie i żółte paski folii lub plastiku. Przytnij po 2 paski każdego koloru do rozmiaru 12 x 5 cm.
2. W przypadku pasków z grubego plastiku zabezpiecz ostre krawędzie taśmą.

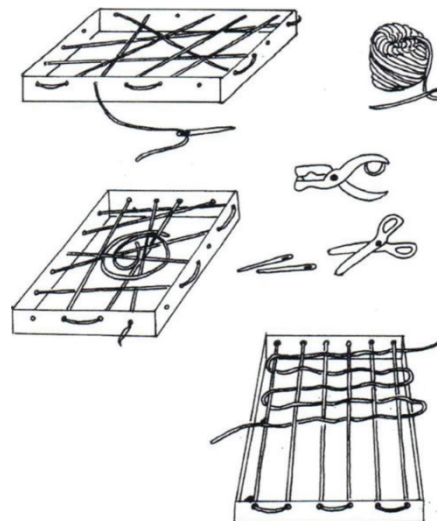
Opis ćwiczenia: Praca z grupą czteroosobową. Każde dziecko po kolei otrzymuje kolorowy pasek, patrzy przezeń pod światło i wymienia coś, co ma ten sam kolor, na przykład niebieski kolor ma woda lub niebo.

Połącz w pary dzieci, które mają paski różnego koloru, niech po kolei spoglądają przez dwa nałożone na siebie paski, sprawdzając, czy powstaje nowy kolor. Wręcz każdej parze kolejny pasek (należy się upewnić, że każda para ma zestaw czerwono-niebiesko-żółty). Zachęć dzieci do eksperymentowania i wymienia się paskami, dopóki zabawa jest dla nich ciekawa. Kiedy zainteresowanie osłabnie, zwołaj wszystkich uczestników – niech każda para opowie, jakie kolory widziała, i poda przykład czegoś w danym kolorze.

Propozycje rozwinięcia i urozmaicenia zabawy

- Pozwól dzieciom pociąć folię lub plastik na kawałki i stworzyć własne kombinacje kolorów. Kawałki plastiku można sklejać, tworząc witraże.
- Zachęć dzieci do wyrażania swoich emocji i spontanicznych reakcji na kolor, na przykład: żółty to kolor słońca, jest wesoły. Niebieski to kolor morza, a ja lubię fale morskie. Pomarańczowy to kolor ognia, jak na niego patrzę, robi mi się gorąco.

Plecionka na pudełku³⁷

Materiały

- wieczko pudełka (najlepiej kartonowe)
- dziurkacz
- różnobarwna włóczka i plastikowa igła
- nożyczki

Przygotowanie

Przygotuj wieczko pudełka do utkania plecionki – we wszystkich bokach wieczka zrób dziurki oddalone od siebie o około 1–2 cm.

Opis ćwiczenia: W grupie 2-3 dzieci pokaż, jak przeciągnąć koniec włóczki przez dziurkę w boku wieczka. Mocno zawiąż nić (supel zrób po wewnętrznej stronie wieczka). Nawlecz nić na igłę. Dzieci przeplatają włóczkę przez dziurki w wieczku z jednej strony na drugą. Podczas tej czynności zaczną powstawać

³⁶ Źródło: Coughlin i in.: Step by Step: A Program for Children and Families. Creating Child-Centred Classrooms: 3–5 Years Old. ISSA.

³⁷ Tamże.

wzory. Zademonstruj, jak uzyskać więcej kolorowych wzorów, dodając drugą barwną włóczkę. Trzecią kolorową włóczkę można wpleść w środek palcami. Pozwól dzieciom tworzyć własne desenie.

Dla większego efektu artystycznego plecionkę można dodatkowo ozdobić koralikami i piórkami.

Dzieci lubią rozmawiać na tematy związane z tkactwem. **Niech spytają swoich bliskich o rodzinne tradycje tkackie. Czy w ich kraju ludzie zajmują się tkactwem? Jakich kolorów używają? Jakich wzorów? Poproś rodziców i inne osoby w ośrodku, by zademonstrowały swoje umiejętności i opowiedziały o historii tkactwa w swoim kraju.**

Teatrzyk cieni³⁸

Do zorganizowania teatrzyku cieni wystarczy białe prześcieradło zawieszone na sznurku i dwa źródła światła (na przykład lampy LED). Natomiast wyobraźnia i temat zabawy są nieograniczone!

Wykonajcie własne kukielki z tektury, papieru, wełny, ścinków tkanin czy innych materiałów z odzysku. Kukielki mogą przypominać rzeczywiste albo wyimaginowane przedmioty, zwierzęta, ludzi.

Kukielki można przykleić do patyków lub gałązek.

Materiały

- prześcieradło (białe)
- sznurek
- lampy LED
- tektura
- wełna
- ścinki
- materiały opakowaniowe
- gałązki
- klej do drewna
- nożyczki

Wskazówki

Bawcie się dobrze, a jednocześnie rozwijajcie umiejętności językowe. Opowiadajcie historie za pomocą słów lub gestów.

Zaproponuj, by dzieci bawiące się w teatrzyk cieni korzystały z różnych innych przedmiotów codziennego użytku, m.in. drewnianych łyżek, trzepaczek do piany czy garnków kuchennych. Podpowiedz na przykład, że drewniana łyżka może pojawić się nagle jako wielki potwór! Dzieci na widowni powinny spróbować zidentyfikować przedmioty ukryte za ekranem. Możesz też poprosić dzieci i ich bliskich o przygotowanie postaci z opowiadań, bajek i mitologii ich krajów.

³⁸ Źródło: pomoce do zabaw kreatywnych opracowane wspólnie przez Kinderkunst Zentrum Berlin, UNICEF i ISSA w latach 2016–17.

II. Szkolenie i pomoc dla nauczycieli przedszkolnych

Praca nauczycieli wychowania przedszkolnego w obozie dla uchodźców jest wymagająca i stresująca, dlatego na tych stanowiskach mogą wystąpić spore problemy z rekrutacją i utrzymaniem kadry.

W 2011 roku ISSA wspólnie z siecią DECET (Diversity in Early Care and Education Training) opracowała dokument pt. *Diversity and Social Inclusion: Exploring Competences for Professional Practice for Early Childhood Education and Care* [Różnorodność a integracja społeczna – kompetencje osób zawodowo związanych ze sferą wczesnej edukacji i opieki]. Publikacja opisuje zaproponowany przez praktyków z różnych krajów zestaw ogólnych kompetencji, które musi mieć nauczyciel przedszkolny, by efektywniej pracować w skomplikowanych, nieprzewidywalnych i zróżnicowanych warunkach współczesnego świata. Dokument może służyć jako pomoc w przygotowaniu szkoleń i zapewnieniu dalszego rozwoju zawodowego³⁹.

Dlatego tak ważny jest nabór odpowiednich kandydatów, ich przeszkolenie i dalsze profesjonalne wsparcie. Według UNHCR skuteczne rozwiązanie tych kwestii wymaga od przedstawicieli władz skoncentrowania się na:

1. rzetelnej diagnozie potrzeb kadrowych i potrzeb nauczycieli;
2. określeniu jasnych zasad rekrutacji, m.in. standardów, które nauczyciele muszą spełniać;
3. szkoleniu i stałym wsparciu rozwoju zawodowego;
4. motywacji – różnych sposobach motywowania nauczycieli do pozostania w zawodzie.

Niestety w wielu krajach selekcja kandydatów do zawodu nauczycielskiego nie jest uznawana za rzecz istotnej rangi; może to mieć negatywne skutki dla dzieci i nauczycieli.

W tym rozdziale omówimy kwestie związane z diagnozą potrzeb, przygotowaniem wstępnym i podnoszeniem kwalifikacji zawodowych kadry pedagogicznej. Zachęcamy przedstawicieli władz do refleksji nad pozostałymi punktami wymienionymi powyżej.

Diagnoza potrzeb

Podczas wstępnego szkolenia, a nawet później, w trakcie podnoszenia kwalifikacji zawodowych, nauczyciele przedszkolni nie są odpowiednio przygotowywani do pracy ze zróżnicowaną grupą dzieci i rodzin wymagających szczególnego wsparcia. Gdy znajdują się w takiej sytuacji, czują obawę i strach, i nie ufają wystarczająco swoim kompetencjom. Często wydaje im się, że są opuszczeni i osamotnieni, jakby nikt nie mógł pomóc rozwiązać ich wątpliwości.

Na pytanie o podstawowe kompetencje i kryteria warunkujące dobrą pracę i zaangażowanie zawodowe nauczyciela praktycy z różnych krajów wskazali następujące cechy:

- akceptacja różnorodności w społeczeństwie i szacunek dla innych sposobów życia
- nieosądzająca postawa
- otwartość
- empatia i zrozumienie
- elastyczność, umiejętność przystosowania się
- wrażliwość (świadomość potrzeb dzieci i rodziców) i odpowiednia reakcja (podejmowanie działań na podstawie świadomości potrzeb)
- wspieranie poczucia przynależności
- entuzjazm – zaangażowanie i motywacja do pracy
- kreatywność – wynajdywanie alternatywnych rozwiązań i metod
- okazywanie ciepła i serdeczności

³⁹ Patrz pełna wersja publikacji *Diversity and Social Inclusion: Exploring Competences for Professional Practice for Early Childhood Education and Care* [w:] http://www.issa.nl/sites/default/files/Diversity-and-Social-Inclusion_0.pdf

W ramach diagnozy potrzeb przeprowadziliśmy ankietę, na którą odpowiedziało około dwudziestu osób – nauczycieli wychowania przedszkolnego pracujących z dziećmi uchodźców w kontynentalnej części Grecji oraz na wyspach Morza Egejskiego (czyli w różnych typach placówek dla uchodźców, w tym obozach i ośrodkach przejściowych). Wyniki (potrzeby) przedstawiamy na diagramie poniżej.

Opisane przez respondentów potrzeby staraliśmy się uwzględnić w naszym podręczniku oraz w uwagach dotyczących szkoleń wstępnych i programów stałego podnoszenia kwalifikacji zawodowych.

Lepsza znajomość środowiska pracy

- Wiedza na temat funkcji i roli ośrodków dla uchodźców, orientacja w możliwościach działania i sposobach zapewnienia dzieciom bardziej przyjaznego otoczenia
- Kwestie bezpieczeństwa i ochrony dzieci

Lepsza znajomość miejsca pochodzenia dzieci i ich rodzin

- Informacje o identyfikacji kulturowej rodzin
- Specyfika różnych kultur i religii wpływająca na wychowanie
- Tematy, które należy omijać lub traktować ze szczególną ostrożnością ze względu na różnice kulturowe
- Jak wprowadzać pierwszy język w grupie wielojęzycznej

Wsparcie psychospołeczne dla dzieci, rodzin i nauczycieli

- Lepsza orientacja co do stanu psychofizycznego dzieci i rodzin – rozpoznawanie dzieci traumatyzowanych, podejmowanie działań
- Jak organizować zajęcia dla dzieci i rodzin zmniejszające poziom stresu i pomagające rozwiązywać problemy
- Jak stworzyć przyjazne środowisko przedszkolne w otoczeniu bardzo niekorzystnym dla dzieci
- Pomoc nauczycielom w radzeniu sobie ze stresem i trudnymi warunkami pracy

Praktyka

- Praktyczne sposoby rozwiązywania konfliktów i problemów w grupie
- Zajęcia ułatwiające kontakt z dziećmi i dorosłymi, porozumiewanie się w różnych językach: greckim, angielskim, arabskim
- Elastyczność w realizacji programu wychowania przedszkolnego
- Wprowadzanie sensorycznych materiałów i zajęć edukacyjnych dla dzieci uchodźców
- Więcej przykładów wesołych zabaw i zajęć relaksacyjnych

Pomoc koleżeńska

- Zorganizowanie forum pomocy koleżeńskiej
- Zapewnienie platformy do wymiany pomysłów i doświadczeń
- Możliwość poznania przykładów dobrych praktyk z różnych krajów – innowacyjnych programów i pomysłów, które już gdzieś zrealizowano z powodzeniem

Szkolenie wstępne

Czas trwania i liczba uczestników

Wstępne szkolenie dla nauczycieli przedszkolnych powinno trwać od dwóch i pół do (najlepiej) trzech dni. Liczba uczestników nie powinna przekraczać 30.

Metodyka szkolenia

Szkolenie powinno w sposób zrównoważony łączyć teorię z praktyką. Podczas sesji interaktywnych uczestnikom (pracującym w parach, małych grupach i dużych zespołach) należy zapewnić możliwość wzajemnej nauki, krytycznego namysłu i autorefleksji, a także okazję do praktycznego przećwiczenia różnych zabaw, które potem wykorzystają w pracy z dziećmi.

Ponadto podczas szkolenia uczestnicy muszą mieć sposobność do przeanalizowania własnych opinii, przekonań, oczekiwań i nastawienia wobec dzieci uchodźców i ich rodzin. Potrzebują bezpiecznej przestrzeni, w której będą mogli czuć się komfortowo oraz swobodnie wyrażać swoje poglądy i potrzeby.

Nasza propozycja szkolenia korzysta z wiedzy i doświadczeń, jakie ISSA oraz organizacje partnerskie zgromadziły podczas pracy z dziećmi wymagającymi szczególnej pomocy, m.in. dziećmi uchodźców, oraz z materiałów opracowanych przez UNICEF i ISSA wspólnie z niemieckimi i greckimi realizatorami programów wczesnej opieki i edukacji.

Cele szkolenia

1. Pomoc nauczycielom przedszkolnym w planowaniu dla dzieci uchodźców zajęć wspierających ich psychikę, naukę i rozwój.
2. Uświadomienie nauczycielom, że najmłodsi uchodźcy potrzebują przyjaznego, wspierającego otoczenia, które pomoże im uporać się ze skutkami toksycznego stresu i potencjalnie traumatycznych doświadczeń.
3. Rozwijanie empatii i wrażliwości kulturowej u nauczycieli.
4. Zapewnienie nauczycielom podstawowej wiedzy i umiejętności potrzebnych do udzielania wsparcia psychospołecznego.
5. Nauczenie podstawowych sposobów pracy z dziećmi, które nie znają języka nauczania.

Przewidywane efekty

Dzięki szkoleniu nauczyciele zdobędą następujące umiejętności i wiedzę:

1. Lepiej poznają potrzeby najmłodszych uchodźców i ich rodzin.
2. Podniosą jakość swojej pracy z małymi dziećmi poprzez zapewnienie im inspirujących, wzbogacających doświadczeń edukacyjnych w przyjaznym dla nich, bezpiecznym i spokojnym otoczeniu.
3. Nauczą się układać zrównoważone dzienne i tygodniowe plany zajęć zapewniające postępy i rozwój dzieci.
4. Poznają podstawowe zasady udzielania wsparcia psychospołecznego dzieciom i ich rodzinom.
5. Dowiedzą się, jak uczyć dzieci nowego języka (greckiego) przy jednoczesnym zachowaniu ich języka rodzimego.
6. Nauczą się, jak aktywizować dzieci, jak wzmacniać ich odporność psychiczną i poczucie własnej wartości.

Ramowy plan szkolenia

Szkolenie nauczycieli przedszkolnych

Dzień I	
Temat przewodni: CELE	
Sesja I (90 min)	<p>Powitanie</p> <ul style="list-style-type: none"> – Prezentacja programu (cele i założenia) – Zasady i zalety proponowanego podejścia – Cele szkolenia i przewidywane efekty <p>Przedstawienie uczestników</p> <ul style="list-style-type: none"> – Poznanie uczestników i ich oczekiwań / Historia mojego imienia, tworzenie albumów i plakatów ściennych z imionami – Zorganizowanie systemu pomocy koleżeńskiej
Sesja II (90 min)	<p>Jak stworzyć przyjazne i włączające środowisko</p> <p>Jak kształtować poczucie wspólnoty</p> <p>Znaczenie interakcji między dzieckiem a dorosłym</p>
Sesja III (90 min.)	<p>Jak zapewnić wsparcie psychospołeczne dzieciom i rodzinom</p>
Sesja IV (90 min)	<p>Zabawa</p> <ul style="list-style-type: none"> – Znaczenie zabawy – Nauka przez zabawę – Uzdrowiająca moc zabawy
Dzień II	
Temat przewodni: DZIAŁANIA i METODY	
Sesja I (90 min)	<p>Jak pracować z dziećmi i rodzinami, które nie znają greckiego</p>
Sesja II (90 min)	<p>Jak wykorzystywać twórczość artystyczną i zabawy kreatywne w nauce nowego języka i dla wszechstronnego rozwoju dzieci</p>
Sesja III (90 min)	<p>Jak wykorzystywać twórczość artystyczną i zabawy kreatywne do kształtowania tożsamości, pozytywnej samooceny i poczucia godności u dzieci</p>
Sesja IV (90 min)	<p>Znaczenie komunikatywności, regularności i planowania</p> <p>Czas w kręgu</p> <p>Kierowanie pracą grupy</p>

Dzień III**Temat przewodni: BARIERY i proponowane ROZWIĄZANIA**

Sesja I (100 min)	Specyficzna sytuacja i problemy dzieci uchodźców/migrantów oraz ich rodzin, m.in.: <ul style="list-style-type: none"> – Bariera językowa – Stres u dzieci i ich bliskich – Oczekiwania kulturowe związane z wczesną edukacją – Brak motywacji i lęk przed rozstaniem – zachęcanie rodziców, by posłali dziecko do przedszkola – Aktywne przeciwdziałanie stygmatyzacji i dyskryminacji
Sesja II (90 min)	<ul style="list-style-type: none"> – Współpraca z rodzicami i wspieranie rodzin – Kontakty z rodzicami – Zajęcia angażujące rodziców
Sesja III (60 min)	Sesja końcowa <ul style="list-style-type: none"> – Błędne koło wątpliwości / przeciwdziałanie wypaleniu zawodowemu u nauczycieli – Planowanie dalszych działań – Ocena szkolenia

Pomoc w ciągłym podnoszeniu kwalifikacji zawodowych

- a) Stworzenie na **stronie internetowej Ministerstwa Edukacji i Wyznań platformy z materiałami dla nauczycieli przedszkolnych w języku greckim i innych potrzebnych językach** – zawierającej m.in. materiały po grecku w formie gotowej do wydruku, publikacje, przykłady dobrych praktyk z różnych krajów, linki do stron internetowych itp.

Przykładowe strony internetowe i platformy z materiałami (także w różnych językach, m.in. arabskim, perskim i dari)

- ISSA – Knowledge Hub – <https://www.issa.nl/knowledge-hub>
- Refugee Trauma Initiative – <https://www.refugeetrauma.org/resources-1>
- EADAP – <https://www.eadap.gr/el/%ce%b1%cf%81%cf%87%ce%b9%ce%ba%ce%ae-%cf%83%ce%b5%ce%bb%ce%af%ce%b4%ce%b1/>
- Raising Children Australia – <https://raisingchildren.net.au/> oraz materiały poświęcone wychowaniu dzieci w różnych językach – <https://raisingchildren.net.au/for-professionals/other-languages>
- Moving Minds – <https://movingmindsalliance.org/>

b) Wsparcie mentorów

Z badań wynika, że samo szkolenie to za mało, by skutecznie zmienić sposób pracy nauczyciela. Brak funduszy i rozmieszczenie geograficzne obozów w zasadzie nie pozwalają na zapewnienie indywidualnej opieki mentora, można jednak i trzeba organizować indywidualne lub grupowe spotkania online z trenerami lub wyznaczonymi doradcami, a także korzystać z różnych aplikacji internetowych (Zoom, GoToMeeting, a także Skype).

c) Stała pomoc koleżeńska

Nauczyciele uczą się skuteczniej, gdy mają sposobność zasięgnąć rady koleżanek i kolegów, spytać ich o pomysły, czy poprosić o pomoc. Współpraca nauczycieli w zespołach to sposób na poprawę jakości nauczania. Nikt nie lubi się czuć osamotniony, zwłaszcza gdy podejmuje nowe dla siebie zadania lub wprowadza eksperymenty. Realne wsparcie ze strony innych przynosi nowe pomysły, daje silniejszą motywację, większą energię i zaangażowanie, pomaga też zmniejszyć stres, poczucie izolacji i bezsilności. Dzieląc się osobistym doświadczeniem, wiedzą i wskazówkami zawodowymi, nauczyciele nabierają większej pewności siebie. Pytając innych o opinie, poglądy i doświadczenia – i aktywnie słuchając komentarzy – nie tylko uczą się sami, ale nawiązują bliższe więzi jako grupa, której zależy na jak najlepszym wspieraniu rozwoju młodych podopiecznych⁴⁰.

Podczas szkolenia pomóc w tym może zadanie polegające na **zorganizowaniu systemu pomocy koleżeńskiej**, łączącego w pary tych nauczycieli, którzy pracują w podobnych warunkach i z podobnymi grupami. Nauczyciele będą się wspierać wzajemnie za pośrednictwem Skype'a, telefonu, Facebooka czy aplikacji WhatsApp, tworząc dynamiczne zespoły edukacyjne, współpracujące na stałe i wspólnie poszerzające wiedzę. Taki system pracy zmniejsza ponadto ryzyko wypalenia zawodowego.

d) Upowszechnianie wiedzy

Konieczne jest opracowanie materiałów przedstawiających przydatne i inspirujące wskazówki oraz pomysły do wykorzystania w przedszkolu. Materiały mogą przygotować nauczyciele i inni eksperci. Najważniejsze, by prezentowały one różne możliwości podnoszenia jakości pracy edukacyjnej oraz komfortu psychicznego dzieci.

Uwagi końcowe

Proces ostatecznej redakcji naszego podręcznika zbiegł się z wieloma negatywnymi wydarzeniami na świecie. W 2019 roku liczba dzieci uchodźców przybywających do Grecji, Hiszpanii, Malty, Włoch i Cypru wzrosła o 7%⁴¹, obozy na wyspach pozostawały przepełnione, a przedszkola zamknięto. Wybuch pandemii COVID-19 jeszcze bardziej pogorszył warunki bytowe uchodźców z małymi dziećmi, potęgując ich izolację, stres, problemy i depresję. Na początku marca w całej Grecji zawieszono zajęcia grupowe, w tym programy edukacyjne i społeczne, a przed upływem miesiąca wprowadzono jeszcze surowsze obostrzenia. W obozach wszystkie organizacje pozarządowe, które nie świadczyły podstawowych usług, takich jak dostarczanie żywności czy leków, musiały nagle wstrzymać działalność, a wielu zagranicznym wolontariuszom nakazano powrót do domu⁴².

Mamy nadzieję, że nasz podręcznik okaże się przydatny w pracy z dziećmi i rodzinami uchodźców w obozach, przedszkolach i innych placówkach; że zainspiruje nauczycieli i pracowników organizacji pozarządowych, podsunie im nowe pomysły, oraz uświadomi, jak ważne zadania wykonują. Mamy obowiązek pomagać bezbronnym i żadne niesprzyjające okoliczności nam w tym nie przeszkodzą. Musimy użyć wyobraźni i wszelkich dostępnych środków, by do dzieci dotrzeć oraz zapewnić im możliwość zabawy i edukacji.

Wyrażamy głęboką wdzięczność dla wszystkich nauczycieli wychowania przedszkolnego, kierowników, koordynatorów i innych, którzy w trosce o komfort psychofizyczny najmłodszych starają się tworzyć dla nich bezpieczne, inspirujące i wspierające otoczenie.

⁴⁰ ROADS TO QUALITY I Strengthening Professionalism in Early Childhood Education and Care Systems, s. 14.

⁴¹ <https://www.unicef.org/eca/emergencies/latest-statistics-and-graphics-refugee-and-migrant-children>

⁴² https://static1.squarespace.com/static/577646af893fc0b5001fbf21/t/5ef0bb675598594c56fcad77/1592835023114/2020-06_RTI_COVID19_REFUGEEESGR.pdf

Bibliografia

Center on the Developing Child, Harvard University. *Toxic Stress*.

- <https://developingchild.harvard.edu/science/key-concepts/toxic-stress/>

Center on the Developing Child, Harvard University. *Resilience*.

- <https://developingchild.harvard.edu/science/key-concepts/resilience/>

Coughlin i in.: *Step by Step: A Program for Children and Families. Creating Child-Centered Classrooms: 3–5 Years Old*. ISSA.

Coughlin A.P., K.A. Hansen, D. Heller, R.K. Kaufmann, J. Rothschild Stolberg, and K. Burk Walsh: *Step by Step: A Program for Children and Families. Creating Child-Centered Classrooms: 3–5 Years Old*. ISSA.

Child-Centered Democratic Classroom (2019). Publikacja wydana dzięki pomocy Open Society Foundations; dystrybucja: International Step by Step Association (ISSA).

Dow, C. (2010). *Young children and movement: the power of creative dance*. Young Children. National Association of Education for Young Children.

- <https://www.naeyc.org/tyc/files/tyc/file/V6N1/Dow2010.pdf>

Diaz, J.O. Prewitt, A. Dayal (2008). *A Sense of Place: A Model for Community-Based Psychosocial Support Programs*. The Australasian Journal of Disaster and Trauma Studies. Vol. 2008-1.

- https://www.massey.ac.nz/~trauma/issues/2008-1/prewitt_diaz.htm

Fagerholm, K., R. Verheul (2016). *Safety and Fundamental Rights at Stake for Children on the Move: Call for the EU and European countries to implement a child rights perspective in the reception of migrating children*. ENOC Taskforce Children on the move.

- <https://www.dekinderombudsman.nl/system/files/inline/2016KOM.00%20Safetyandfundamentalrightstakeforchildrenonthemove%20%282%29.pdf>

ISSA/DECET (2011). *Diversity and Social Inclusion: Exploring Competences for Professional Practice for Early Childhood Education and Care*.

- http://www.issa.nl/sites/default/files/Diversity-and-Social-Inclusion_0.pdf

Park, M., C. Katsiaficas (2019). *Mitigating the Effects of Trauma among Young Children of Immigrants and Refugees: The Role of Early Childhood Programs*. Washington, D.C.: Migration Policy Institute.

- <https://www.migrationpolicy.org/research/mitigating-effects-trauma-youngchildren-immigrants-refugees>.

Park, M., C. Katsiaficas, M. McHugh (2018). *Responding to the ECEC Needs of Children of Refugees and Asylum Seekers in Europe and North America*. Washington, D.C.: Migration Policy Institute.

- <https://www.migrationpolicy.org/research/responding-ecec-needs-childrenrefugees-asylum-seekers-europe-north-america>

Ratey, J. (2008). *SPARK: The revolutionary new science of exercise and the brain*. New York: Little, Brown.

Refugee Trauma Initiative (2020). *The Impact of COVID-19 on Refugees in Greece. The meanings of spaces in ECEC centres: a literature review*, EDUCAS project, 2019.

- <https://www.issa.nl/content/meanings-spaces-ecec-centres-literature-review>

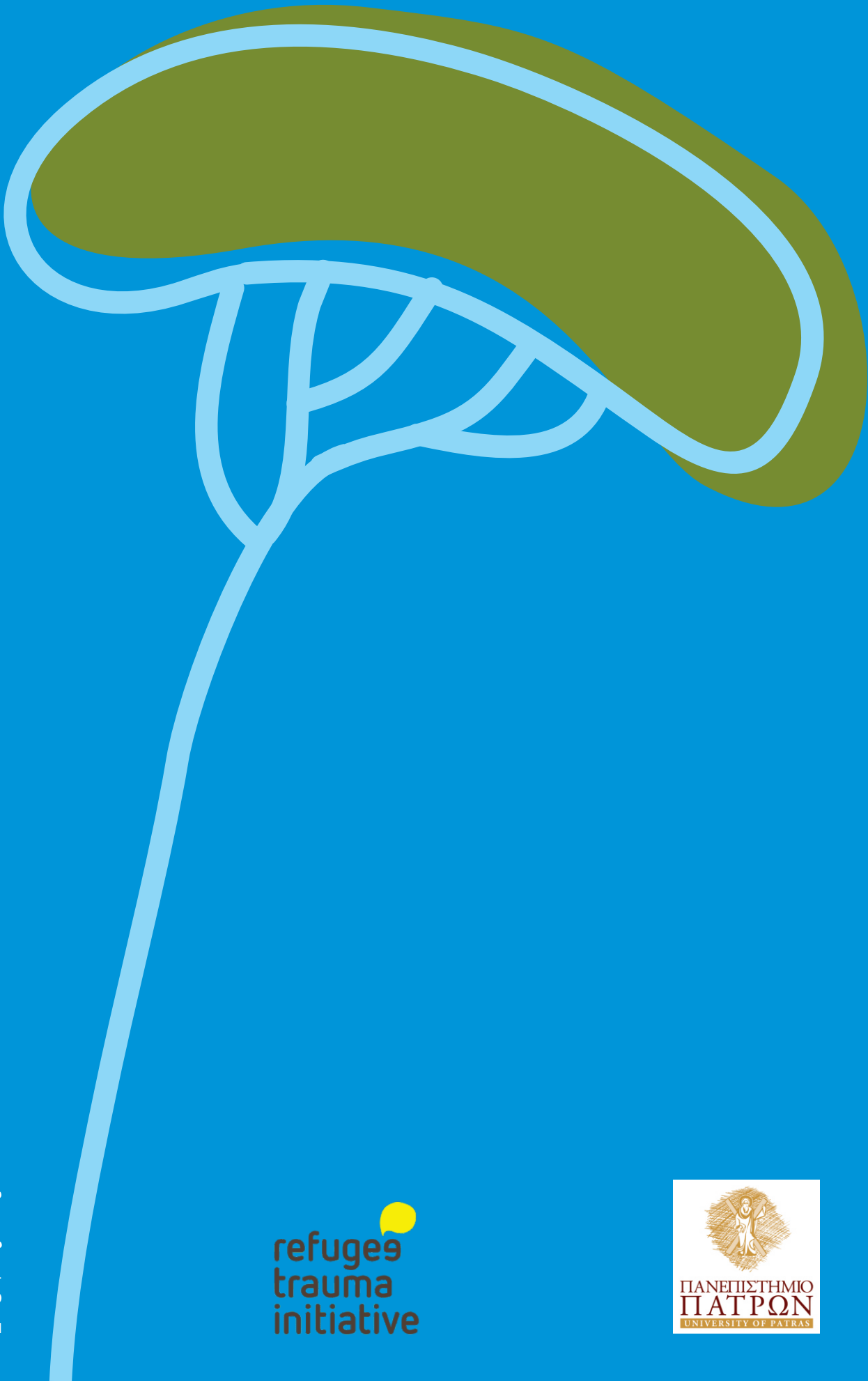
Tankersley, D., S. Brajkovic, S. Handzar, R. Rimkiene, R. Sabaliauskiene, Z. Trikić, T. Vonta (2010). Putting knowledge into practice: A guidebook for educators on ISSA's Principles of Quality Pedagogy. Netherlands: International Step by Step Association.

Tankersley, D., M. Ionescu (Coordinator) (2015). Roads to Quality. Strengthening Professionalism in Early Childhood Education and Care Systems. Netherlands: International Step by Step Association.

- https://www.issa.nl/sites/default/files/pdf/Publications/quality/ISSA-Roads_to_Quality.pdf

Trikić, Z., M. Ionescu (Ed.) (2012). Building Opportunities in Early Childhood from the Start, the Teachers' Guide to Good Practices in Inclusive Early Childhood Services, Roma Education Fund.

- <http://ftp.issa.nl/sites/default/files/AGS%20Good%20Practice%20Guide.pdf>

INTERNATIONAL
STEP by STEP
ASSOCIATION

refugees
trauma
initiative

